

ANKARA KENTİNDE FRİG DÖNEMİ İZLERİ: FRİG TÜMÜLÜSLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

TRACES OF PHRYGIAN PERIOD IN ANKARA: A RESEARCH ON PHYRIGIAN TUMULI

Ela ALANYALI ARAL*

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Haziran 2016

Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2016

Kabul: 5 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.002

Article Info

Received: June 2, 2016

Peer Review: July 18, 2016

Accepted: May 5, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.002

Özet

Ankara çevresinde Paleolitik çağa kadar uzanan insan yerleşimlerine dair pek çok iz bulunmuş olsa da, kentin kuruluşu MÖ 8. yüzyılda Frig dönemine tarihlenmektedir. Frigler'in Ankara'da yerleşmesini takip eden iki yüzyılda, kent içi ve çevresinde pek çok yapı ve tümülüs adı verilen anıt-mezarlar yapılmıştır. Ankara tümülüslerinin ilk belgelenişi, Ernest Chantre'nin 1898 yılında basılan Mission en Cappadoce, 1893-1894 başlıklı kitabındadır: Chantre tarafından gözlemlenen, biri kazılan ve fotoğraf olarak da belgelenen kuzey tümülüsleri daha sonraki dönemlerde ele alınmamıştır. Batı tümülüsleri ise ilk kez R.C. Thompson'ın 1910 yılında Ankara çevresine yaptığı gezi üzerine yayınladığı makalede, onaltı adet tümülüsü içeren kroki ile belgelenmiştir.

Bulgular, Frig kentinin bugünkü Ulus semtinde, Hacı Bayram tepesi ve çevresinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Ankara tren istasyonu yakınlarında küp mezarlar bulunduğu, buradan batıya doğru yükselen ve Anıttepe'yi de kapsayan doğal sırtlarda yirmiye yakın, ve o günkü kent merkezinin kuzeyinde ise on bir adet tümülüsün, kent merkezinden izlenecek şekilde konumlandığı bilinmektedir.

Frig kentine ait bulgular, kazılar ve belgeleme çalışmalarıyla ele alınmış olsalar da çoğunlukla kente ve kentlilere özgün katkılar sunmaktan uzak kalmışlardır. Bugün, Frig kenti kalıntıları bir kaç kısıtlı alan dışında bütünüyle kentsel dokunun altında kalmıştır. Kuzey tümülüslerinin yerleri tespit edilmemiş, batı tümülüslerinin ise pek çoğu belgelenmiş ve tescillenmiş ancak buna rağmen hızlı kentleşme süreçleri içinde çoğu yok olmuş, varlığını sürdürebilenler ise özelliklerini kaybetmeye devam etmektedir. Günümüzde bu tümülüslerden sadece dördü, kısmen zarar görmüş olarak kentte varlığını okutmakta; yollar ve yapılaşma ile günden güne tahrip olmaktadır. Doğal yükseltilerini koruyan bir-iki örnekte herhangi bir düzenleme olmasa da kentlilerin rekreatif amaçlı kullanımları göze çarpmaktadır.

Bu makale, Ankara'nın Frig dönemi bulgularının kentsel yerleşim özellikleri bağlamında değerlendirilmesi ile birlikte bugün kent dokusu içinde yitirilmiş olan tümülüslerin izini Ankara kentinin eski hava fotoğrafları ve haritalarındaki görünüşleri yanında kesit çalışmalarıyla da araştırmakta, tahrip olanlar yanında kentte varlığını koruyan tümülüslerin günümüzdeki durumları ve kullanımlarını da belgelemektedir. Frig kenti yerleşim özellikleri, topoğrafik öğeleri

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, e-posta: earal@metu.edu.tr

vurgulayacak şekilde, doğal sırtlar üzerinde ve su yolları boyunca konumlanmış tümülüslerin kent merkeziyle ve çevreyle kurduğu zengin görsel ilişkileri ön plana çıkartmaktadır. Çalışma, kent peyzajında özgün değerler sergileyen Frig tümülüslerin korunmasının ve topoğrafya ile birlikte oluşturdukları görsel strüktürün kente tekrar sunulmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Frig dönemi, kent yerleşimi, tümülüs, topoğrafya, görsel kurgu.

Abstract

Although the earliest human traces in and around Ankara are dated back to Paleolithic Age, evidently the foundation of the city was realized in the Phrygian period by the early 8th century BC. In the two century period following the settlement of Phrygians in Ankara, many buildings and cenotaphs named tumulus were placed in and around the city. Remains indicate that the Phrygian city was established in Ulus area, on and around Hacı Bayram mound, spreading over the flat areas on the southwest. Additionally, some tumuli were placed to the north and the west, on ridges like Anıttepe and some others towards Engürü plain, aiming to provide vista from the city center.

Ankara tumuli were first documented by Ernest Chantre in his 1898 book *Mission en Cappadoce, 1893-1894*: Eleven northern tumuli which were observed (with one excavated and documented with a photograph) by Chantre have not been elaborated again in later studies, and have been completely lost today. Western tumuli, on the other hand, were first documented by R.C. Thompson after his visit to Ankara in 1910, as sixteen with a sketch-plan of them placed on natural topography. The western tumuli have been elaborated in later studies since the early Republican excavations, and they have been determined as nineteen with later additions and findings.

Though having been mostly preserved until the 20th century as being placed in the surrounding heights of the city, Ankara tumuli have been demolished and / or destroyed to a large extent throughout the fast urbanization process since the early Republican period. Today, only three of the nineteen known western tumuli can be said to be preserved though with varying degrees of damage, and the urban growth in Ankara continues with an even increased acceleration. Having been destroyed by various building activities until recent years, and mostly fading away from the visual structure of the city, the few remaining tumuli are observed to casually enhance the spontaneous use and enjoyment of urbanites.

This article renders the studies held on Ankara's Phrygian period settlement; and then concentrates on tumuli placed to be viewed from the Phrygian city: The study both pursues the traces of lost western and northern tumuli by use of their appearances and possible clues in the early republican period maps and air photographs, and additionally documents the current conditions and use of the remaining few tumuli in the city. The study emphasizes their significance, concentrating mainly on their role in the visual structure of the city, for they are estimated to be originally built as symbolic visual assets; and also underlines the need for the reminiscents of the Phrygian period to be integrated with the contemporary urban life and city image for their possible contribution to the city's future.

Keywords: Ankara, Phrygian period, urban settlement, tumulus, topography, visual structuring.

Giriş

Ankara kent tarihi içerisinde Frig dönemi, varlığı bilinen otuz kadar tümülüs¹ yanında, Frig çağı yerleşim izleri ve Frig sanatının seçkin örneklerinden olan Ankara kabartmalarının da ortaya koyduğu üzere, parlak bir dönemdir. Frig kentinin günümüze ulaşmış ve bugün dahi kent imgesine² dahil olabilecek görsel ve simgesel değerleri, doğal topoğrafik oluşumu vurgulayan yerleşim özellikleriyle tümülüslerdir. Buna karşın bu anıtsal öğeler kentlilerce tanınmamakta, kentin imgesinde hak ettikleri yeri alamamaktadırlar. Ankara kent tarihinde bilinen en eski görsel strüktürün bileşenleri olarak³ yirminci yüzyıla kadar süregelmiş olsalar da, bugün büyük oranda yok olmuş ve tahrip olmuş, kentin ve kentlilerin belleğinden neredeyse silinmişlerdir.

Bu makale, Ankara'daki Frig dönemi tümülüslerinin günümüzdeki durumları ve kullanımlarını, kent dokusu içinde yitirilmiş olan tümülüslerin ise ulaşılabilen görsel kaynaklardan hareketle yerleşim ve form izlerini saptayarak topoğrafyayla birlikte oluşturdukları bütünün kentin bir değeri olarak ele alınmasını ve kentin geleceğinde yerini almasının önemini ortaya koymayı hedefler.

Ankara Kent Tarihi İçerisinde Frig Dönemi

Ankara kenti içinde ve yakın çevresindeki pek çok buluntu, bu yörede insanların paleolitik dönemden beri yaşadığını göstermektedir; Etimesgut, Ergazi, Eti yokuşu, Maltepe, Anıttepe, Ahlatlıbel, Koçumbeli, Beytepe, Ludumlu Köyü, Keçiören, Elmadağ etekleri, Üreğil, İmrehor, Gölbaşı, Mogan Gölü kıyıları, Dikmen sırtları, Hüseyingazi Tepesi etekleri, Taşpınar-Yalınca, Atatürk Orman Çiftliği-Sincanköy arasındaki alanlar ve son dönemde Çayyolu-Sondurak ile Eryaman-4.Etap gibi pek çok yerde⁴ bu döneme ait buluntular ele geçmiştir.

Aydın, Emiroğlu, Türkoğlu ve Özsoy (2005: 36), Ankara çevresini prehistorik dönemde Türkiye sınırları içindeki bir düzine kadar insan yaşamına uygun alandan biri olarak

tanımlar ve bu yerleşim yoğunluğunu, bölgenin sunduğu coğrafi ve jeolojik özelliklere bağlarlar. Ankara çevresi, Anadolu'nun merkezinde bir geçiş ve bağlantı bölgesi olarak ve korumayı kolaylaştıran yükseltilerle çevrili verimli topraklar sunan yapılanmasıyla her dönemde yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Ankara'nın bir kent olarak ortaya çıkış tarihi ise, kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki bulgulara göre büyük bir ihtimalle MÖ 8. yüzyılda olmuştur⁵.

Balkan kavimlerinden olan Frigler'in Trakya'dan Anadolu'ya İlk Demir Çağı'nda geçtikleri, Eski Çağ yazarlarından Herodot ve Strabon'un da bahsettiği bir olgu olarak biliniyor⁶. Frigler Anadolu'ya gelirken, çanak çömlek ve ölü gömme gelenekleri yanında mimarideki bazı özellikleri de getirerek kendi Hint-Avrupa kültür öğelerinin bir kısmını Anadolu'nun maddi ve kültürel hayatına taşımışlardır⁷.

Frigler, MÖ 1200'lerden itibaren⁸, öncelikle kuzey ve batı Karadeniz, daha sonra İç Anadolu'da yerleşmiş, bu bölgede başlıcaları Ankara'nın Polatlı ilçesinde Gordion, Yozgat'ta Kerkenes ve Ankara olmak üzere kendi kentlerini oluşturmuşlardır. Ankara'nın yakın çevresinde Frig başkenti Gordion dışında Yalınca, Bağlıca, Bitik, Gâvurkale, Hacı Tuğrul, Halil Ören, Karaoğlan, Hacılar, Taşpınar gibi pek çok Frig yerleşimi daha olduğu görülmektedir⁹. Thonemann (2013: 38) milattan önceki ilk bin yılın başlarında İç Anadolu'da –yazının kullanımı, kentleşme, sosyal katmanlaşma gibi konularda– en gelişmiş toplumsal yapılardan birini sergileyen Frig kültür bölgesinin Demir Çağı'nda Ege'deki Yunanca konuşan toplumlardan daha ileride olduğunu belirtir.

Roma dönemindeki inanışa göre Ankyra kentini Gordios'un oğlu Kral Midas kurmuştu; bu ifadeyi MS 2. yüzyılda yaşamış olan gezgin Pausanias'da da görmek mümkün¹⁰. Ancak pek çok tarihçi, bu bilginin yerel mitolojik unsurları yansıttığını düşünmektedir. Yine antik çağdan beri kentin ismi üzerine pek çok bağlantı önerilmiş, Ankyra ismi özellikle Roma döneminde Latince 'gemi çapası' anlamına gelen 'ancyra' ile ilişkilendirilerek hikâyelere konu olmuştur. Buluç (1991) ise kentin ismini biri Anadolu'da, diğeri ise Makedonya'da¹¹ aynı isimli iki diğer Frig kentine dayandırarak Frigce kökenli olduğunu iddia eder.

¹ Tümülüsler, toprak yığılarak oluşturulmuş, içinde mezar içeren yapay tepelerdir. Höyük ise daha çok yerleşim yerleri için kullanılır.

² Lynch (1960) başarılı iletişim kurabilen kentlerin temel özelliğini 'imgelenebilirlik' olarak ortaya koyar: imgelenebilirlik fiziksel bir objenin herhangi bir izleyicide güçlü bir imge oluşturma özelliğinin yüksek olması anlamına gelir. İmgelenebilirliğin dört olası bileşeninden ikisi –yer ve görünüş– fiziksel, diğer ikisi –anlam ve bağ– ise kültürel bileşenlerdir (Harrison ve Howard, 1980, Alanyalı, 1994'de). Bu tanımlar çerçevesinde Frig tümülüsleri, hem kültürel hem de fiziksel özellikleriyle kent imgesinde yer alması gereken öğelerdir.

³ Alanyalı 1994.

⁴ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005; Erzen 1946 / 2010: 27; Buluç 1991; İlgezdi / Bertram / Bertram 2012; Kartal 2005.

⁵ Kadioğlu / Görkay / Mitchell 2011:13; Cross / Leiser 2000: 54.

⁶ Erzen 1946/2010.

⁷ Tuna 1998; Aktüre 2003.

⁸ Cross / Leiser 2000.

⁹ Akpolat / Eser 2004; Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005.

¹⁰ Erzen 1946/2010.

¹¹ Erzen 1946/2010: 17.

Efsanevi Frig kralı Midas'ın, MÖ 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında yaşadığı biliniyor. Anadolu'daki Frig egemenliği her ne kadar MÖ 700'lerde Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmer saldırıları sonucunda Lidya'lılara geçtiyse de, Frig toprakları yine Gordios ve Midas soyundan gelen krallarca yönetilmeye devam etmiş; böylelikle MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar Frig kültürü Ankara'da eserlerini bırakmıştır¹².

Toplu halde tümülüslerin bulunduğu üç Frig kentinden Ankara, bilinen otuz kadar tümülüsüyle, yüze yakın tümülüsün bulunduğu Gordion ve yetmiş kadar tümülüsün bulunduğu Kerkenes kentleri gibi¹³ büyük, zengin ve önemli bir kent olduğunu göstermektedir. Metin'e (2007) göre, Ankara tümülüslerinden elde edilen eserler, Gordion kazılarında ele geçirilenlerden daha az değerli veya daha düşük kalitede değildir. Cross ve Leiser'e (2000: 57) ve Aydın vd.'ne (2005) göre Ankara, bulunan diğer Frig dönemi eserleri de göz önüne alındığında, başkent Gordion'dan sonra ikinci önemli şehirdir. Mitchell (2012: 524) ise arkeolojik kayıtlara göre Frig devrinde Ankara'da önemli ve belki de Gordion kadar büyük bir yerleşim olduğunu belirtir.

Frig devletinin çöküşünden Büyük İskender'in Asya seferine kadarki dönem hakkında bölgeye ait hiçbir yazılı belge olmadığı için bu dönem karanlıkta kalmaktadır¹⁴, ancak Herodot¹⁵, MÖ 5. yüzyılda artık Frigyalı olmanın köle olmakla aynı anlama geldiğini söyler. MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan ve bilgeliği dolu hikâyeleri 'Ezop masalları' olarak günümüze kadar ulaşabilmiş olan Antik çağın en renkli yazarlarından Aisopos da, Afyon - Emirdağ ilçe merkezine 13 km. uzaklıkta antik bir kent olan Amorium doğumlu Frigyalı bir köle olarak bilinir¹⁶. MÖ 333 baharında Büyük İskender'in Gordion'dan Ankara'ya gelerek Pers ordusunu beklemesini anlatan Romalı tarihçi Rufus'a göre¹⁷ Frigya artık kentler değil köyler ülkesi halindedir.

Ankara, MÖ 3. yüzyılda Orta Avrupa'dan hareketle Balkanlar üzerinden gelerek buraya yerleşen Galat'ların üç kabilesinden Teksoğ kabilesinin merkezi olmuş¹⁸ ve Roma hakimiyetine girene kadar da böyle kalmıştır. Metin'e göre (2007: 96) Galat'ların Ankara'yı ele

geçirdiği döneme kadarki dönemde Lidya ve Pers egemenliği altındaki Ankara'da Frig kültürel etkisi sürekliliğini korumuştur¹⁹. MS 25 yılında İmparator Augustus'un Galatya'yı bir Roma eyaleti sıfatıyla Roma İmparatorluğu'na katmasından²⁰ sonra ise bu eyaletin başkenti olarak en parlak dönemini yaşamış, döneminin önemli kentlerinden biri olarak nüfusu 100.000'e kadar çıkmıştır²¹. MS 3. yüzyıl sonlarından itibaren Ankara, stratejik konumu ve yol kavşağında bulunması nedeniyle Gothlar'ın ve Palmira (şimdiki Suriye) kraliçesi Zenobia'nın istilâlarına uğramış, Roma İmparatorluğu'na tekrar alınmıştır²². MS 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile Doğu Roma İmparatorluğu içinde yer alan Ankara'nın, 1073 yılından itibaren Selçuklu²³ ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, Pers, Moğol saldırıları ve isyanlar sebebiyle dönem dönem büyüüp küçülen bir kent olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Diğer önemli Frig kentlerinden farklı olarak Ankara, günümüze kadar sürekli iskân edilen bir merkez olarak yaşamış, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmasıyla başlayan son dönemde çok hızlı bir kentleşme sürecine girmiş, dolayısıyla da kent içinde arkeolojik bulgulara yönelik kazı imkânları yoğun yapılaşma nedeniyle kısıtlanmıştır. Bununla birlikte, kentin geçmişine yönelik bilimsel kazı ve araştırmalar yine Cumhuriyet döneminde başlamış, özellikle 1950'lere kadar süren dönemde kent tarihi açısından çok değerli pek çok bulgu elde edilmiştir.

Frig Kenti Ankyra Araştırmaları

Ankara'nın önemli bir Frig kenti olduğundan pek çok antik çağ yazarı tarafından bahsedildiği halde sonraki kaynaklarda bu döneme ait verilere rastlanılmamaktadır: Kent tarihi araştırmalarında önemli kaynaklar olan seyahatnamelerde genellikle Ankara'nın topoğrafya özellikleri ve Kale surları ile en çok Roma dönemine ve özellikle Augustus Tapınağı ile buradaki kitabeye ilişkin bilginin verildiğini; bu seyahatnamelerin yazıldığı dönemlerde (16.-19. yüzyıl) Frig kentine ait yapı ve eserlerin genel olarak toprak altında kaldığı öngörülmekle birlikte, kent çevresinde orijinal konum ve şekillerini korumakta olan Frig tümülüslerinden ise bahsedilmediği görülmektedir.

¹² Buluç 1991: 14-15.

¹³ Özgüç / Akok 1947: 28.

¹⁴ Erzen 1946/2010: 29.

¹⁵ Cross / Leiser 2000: 64.

¹⁶ La Fontaine 2010: 13.

¹⁷ Cross / Leiser, 2000: 64.

¹⁸ Erzen 1946/2010: 19.

¹⁹ Mitchell (2012: 526) Helenistik dönemde yerli Frig halkının Frigçe konuşmaya devam ettiğini belirterek Gordion, Boğazköy ve Kerkenes Dağı'nda bulunduğu gibi Ankara'da da gelecekte büyük ihtimalle Frigçe yazıtların bulunabileceğini söyler.

²⁰ Erzen, 1946/2010: 51.

²¹ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005.

²² Gökay 2006: 269.

²³ Metin 2007.

Ankara'da İlk Frig Bulguları – Cumhuriyet Öncesi

Ankara'da Frig dönemine ait bilimsel olarak tespit edilen ilk bulgular andezit taşından yapılmış ortostatlar²⁴ olarak görülüyor: G. Perrot'nun 1860 yılında Kalaba Köyü çeşmesinde 'Kalaba aslanı' nı, Crowfoot ve Andersen'in 1898'de Emeksiz Çiftliği'nde 'Etimesgut aslanı' nı ve yine Andersen'in 1898'de Yalincak köyü çeşmesinde kullanılmakta olan 'Yalincak aslanı' nı buldukları biliniyor²⁵.

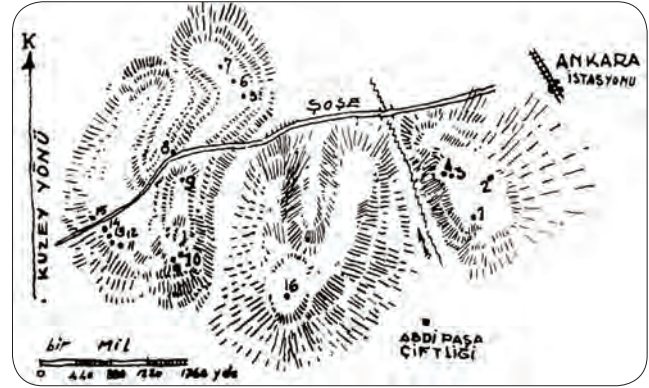
Ankara tümülüsleri ise ilk kez 1898 yılında Fransız arkeolog Ernest Chantre'nın Anadolu'ya yaptığı geziyi anlattığı 'Mission en Cappadoce, 1893-1894' başlıklı kitabıyla belgelenmiştir. Chantre (1898: 68) eserinde, kentin o günlerdeki merkezinin (günümüzdeki Ulus / Kale bölgesi) kuzeyinde yer alan on bir adet tepelikten bahseder ve bunlardan 'Şefin Mezarı' ('tombeau du Chef') olarak adlandırılan 10 metre yüksekliğe ve 40 metre çapa sahip en büyüğünün (Foto. 1) merkezinde haç biçiminde bir hendek olduğunu ve bunun orta yerindeki çukurdan merkeze ulaşılabilirliğini ifade eder. Bu mezarın kimlere ait olduğunu ve tarihini belirlemekte zorlandığını, ancak yirmi işçi ile sekiz gün boyunca yaptıkları kazının tek bulgusunun (Galya mezarlarında bulunan yüzükleri çağrıştırdığını düşündüğü) koyu mavi bir bilezik parçası olduğunu belirterek bu kentin tarihini ortaya çıkarabilmek adına kazıların tekrar ele alınması gerektiğini vurgular. Buna karşın daha sonraki tümülüs araştırmaları batıda yer alan tümülüsler üzerine yapılmış, Ankara'nın kuzeyindeki bu onbir tümülüs Chantre'nın bu ilk tespitine referansla²⁶ belirtilmek dışında ayrıca ele alınmamıştır.

Chantre'nın çalışmasından sonra tümülüslerle ilgili ilk belge, batı tümülüslerinin bir kroisini de içeren R. Campbell-Thompson'ın 1910 yılındaki makalesidir²⁷. Thompson kroisinde, Ankara Tren İstasyonu'na referansla batıda kalan onaltı Frig tümülüsünü, topoğrafya üzerinde gösterir (Şek. 1).

Cumhuriyet Dönemi'nde 1925 yılında Atatürk'ün talimatı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararı ile görevlendirilen arkeolog Theodor Makridi tarafından Çankırıkapı kazısında Frig dönemi'ne ait çanak çömlek parçaları bulunmuş²⁸; ayrıca üç adet tümülüsün²⁹ kazısı

Fotoğraf 1 - E. Chantre'nın (1898:69) belgelediği kuzey Tümülüsü / Northern tumulus documented in E. Chantre's (1898: 69) publication

Şekil 1 - Thompson'ın 1910 yılındaki makalesindeki batı Tümülüslerini gösteren kroki (Özgüç ve Akok 1947:55) / Thompson's drawing (in Özgüç ve Akok 1947:55) of western Tumuli on topography

yapılmıştır (Phrygian Necropolis n.d.). Makridi'nin başlattığı bu kazılar, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti adına yapılan ilk bilimsel kazılardır³⁰.

Özgüç ve Akok (1947), bu kazıları Ankara'da gerçekleştirilen arkeoloji araştırmalarında ikinci büyük dönemin başlangıcı olarak görür. Gerçekten de Cumhuriyet'le birlikte Ankara'da hem tarihi merkezde hem de batı tümülüslerinde yoğun araştırma ve kazılar dönemi başlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi Araştırmaları

Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün inisiyatifiyle kurulan Türk Tarih Kurumu ve yüksek öğretim kurumları yanı sıra yurtdışında eğitim alan arkeologların yetişmesiyle, tarih ve arkeoloji araştırmaları için gerekli altyapı oluşturulmuş; 1940'ların sonuna kadar kentin tarihine dair kazı ve bulgularla pek çok bilgiye ulaşılmıştır. Makridi'nin yönetimindeki Çankırıkapı -Demirkapı ve

²⁴ Ortostat: üzeri kabartmalı taş blok.

²⁵ Buluç 1986

²⁶ Tuna 2007, Phrygian Necropolis n.d.

²⁷ Özgüç / Akok 1947

²⁸ Makridi 1926; Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005

²⁹ Thompson (1910) ve ODTÜ (1967) haritalarında 9 nolu Büyük Tümülüs ile 6 ve 7 nolu (Gençlerbirliği'ne tahsis edilmiş olan Atatürk Orman Çiftliği arazisi içerisinde kalan) tümülüsler.

Büyük Tümülüs'ün kazısı çökme nedeniyle yarım kalmış, 6 ve 7 nolu tümülüslerde kapsamlı arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır.

³⁰ Başgelen 2001

üç tümülüs kazılarının yayınlanan raporunda³¹ arkeolojik bulgular kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. 1932'de Gazi Orman Çiftliği arazisi içerisinde Fidanlık Müdürlüğü bahçesinde havuz yapımı sırasında ortaya çıkan buluntular üzerine burada da kazı başlatılmıştır (Gazi Orman Fidanlığı Frig Tümülüsü n.d.).

1934'te basılan Ankara Gezi rehberinde ise batı tümülüslerinin sayısı onüç adet olarak verilmektedir: Ernest Mamboury (1934: 289), kentten / gar yolundan yaklaşımla 4 sıra üzerine (2-3-2-6 adet olarak) yerleştirilmiş olduğunu belirttiği tümülüslere ait bilgileri Makridi'nin raporuna dayanarak vermiştir³². 1937'de daha önce Çankırıkapı Caddesi asfaltı yapılırken ortaya çıkan Bizans ve Roma dönemi katmanları altında Frig devri tabakası³³; 1938-1943 döneminde Ulus civarındaki kazılarda yine Frig dönemi yerleşimine dair Eski ve Son Frig dönemine ait ev temelleri ortaya çıkarılmıştır³⁴. Ayrıca yine Ulus'ta yoğunlaşan inşaatlarda Ankara Tren Garı çevresinde Frig küp mezarları, Soğukkuyu'da Frig yerleşmesi³⁵, yine İtfaiye meydanında, Hacıbayram tepesi-İsmetpaşa arasında ve Dışkapı-Cebeci yolu yapımında³⁶, ve daha sonra 1962-66 yılları arasında Türk Tarih Kurumu binası inşaatında Frig seramikleri bulunmuştur³⁷ (Lev. 1).

1961'de Kemal Kurdaş'ın Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü olması ile yeni bir dönem başlar: ODTÜ'nün kendi arazisindeki –aralarında Frig dönemi yerleşkesi Yalıncağ'ın da olduğu- tarihi yerleşimlerin arkeolojik kazıları ve bulguların sergilenmesi yanında kentteki batı tümülüsleri araştırmalarını da ele aldığı görülür. ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin kurulması ve 1967 yılında Frig Nekropolü Kurtarma Projesini başlatmasıyla hem tümülüs tespit ve kazı çalışmaları, hem de Ankara'nın Frig döneminin müze sergileri ve etkinliklerle tanıtımı gündeme gelmiştir³⁸. 1986-87 yıllarında ise ODTÜ, bu kez Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ortaklığı ile (5 ve 6 nolu) tümülüslerde kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir. Bu

dönemden sonra tümülüs kazısı yapılmamıştır. Frig dönemine ait mimari kalıntılar ve küçük eserler ise zaman zaman inşaatlarda bulunmaya devam etmiştir: 1995-96 döneminde Hacı Bayram tepesi eteklerindeki Ulus Çarşısı yeniden yapılırken bulunan Roma yolu altında Frig tabakası da ortaya çıkmıştır³⁹. Bu dönem sonrasında Roma Hamamı kazı alanında düzenli kazılar yine yapılmış olsa da yoğun kent dokusunun bulunduğu diğer kısımlarda zaman zaman inşaat faaliyetleri sırasında ulaşılan bulgular sonucu yapılan sondaj kazıları dışında kapsamlı kazılar yapılamamıştır⁴⁰. Frig dönemi kentinin yapılaşmasının daha iyi anlaşılması için tarih içerisinde ve halen yerleşim sürekliliği olan bu bölgede daha kapsamlı arkeolojik çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Frig Dönemi Bulguları Işığında Kent Yerleşimi ve Tümülüsler

Ankara'da Frig dönemi yerleşimine dair bulgular bize kent yerleşim alanı ile tümülüslerin yerleri ve özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

Frig Dönemi Ankara (Ankyra) Kenti Yerleşim Alanı

Her ne kadar Bittel (1942–Özgüç 1946'da) ve Erzen (1946/2010) gibi kimi tarihçiler Frig döneminde Ankara kentinin bugünkü Ankara kalesinin olduğu tepeyi de kapsayan bir alanda olduğunu savunmuş olsalar da, Kale'de Frig dönemine ait bulguya rastlanamamış olduğu için Frig dönemi yerleşim alanının Hacı Bayram Camii tepesi ve eteklerinde-Çankırıkapı höyüğünü de kapsayacak şekilde– yer aldığı genel olarak kabul görmektedir. Çankırıkapı höyüğündeki Frig yerleşim tabakalarındaki bulgular MÖ 1100-700 yılları arasında tarihlenir; buradaki Frig evlerinin bir kısmının Roma çağına kadar kesintisiz olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁴¹.

1938 yılında Augustus ve Roma Tapınağı'nın güney doğusunda yapılan kazıda Hacıbayram tepesinin doğal kotunun mevcut kottan 6 -7 metre kadar aşağıda olduğu, yer yüzeyinden 2.80-3.00 metre derinlikte başlayan saf Frig yerleşmesinin -6.60 m. derinlikteki ana toprağa kadar yaklaşık 4 m. devam ettiği tespit edilmiş; yerleşmede yine Frig evleri ile İlk Frig ve Son Frig dönemlerine ait bulgulara ulaşılmıştır⁴². Elimizdeki bulgulara göre, Frig kenti yerleşim alanı, Augustus tapınağı höyüğünden (Hacı Bayram tepesinden İsmetpaşa'ya giden yoldaki

³¹ Makridi 1926

³² Thompson'ın krokisinde (Şek. 1) gösterildiği gibi gardan güneybatıya doğru sıralanan doğal sırtlardan Anıttepe üzerindeki 1,2,3,4 nolu tümülüslerden büyük bir ihtimalle ikisini, sonra daha arkadaki sırtlarda yer alan 5,6,7 nolu üç tümülüs ile ilerisinde 8 ve 9 nolu tümülüsleri; ve daha arkada da yine büyük bir ihtimalle 16 nolu tümülüs ile birlikte beştepeleri (11, 12, 13, 14, 15 nolu tümülüsleri) tasvir etmiş; Makridi tarafından kazılan üç adet (ikinci sırttaki iki adet -6 ve 7 nolu- ve üçüncü sırttaki bir adet -9 nolu) tümülüse ait bulguları anlatmıştır.

³³ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005

³⁴ Dolunay 1941: 261-263, Özgüç 1946

³⁵ Akok 1955.

³⁶ Gülekli 1948.

³⁷ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005: 57.

³⁸ Kurdaş 2004:172.

³⁹ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005: 57, Ulus Şehir Çarşısı Kazısı, n.d.

⁴⁰ Ulus bölgesindeki inşaatlar sırasında ortaya çıkan bulgulardan hareketle 1999 ve 2007'de sondaj kazıları yapılmıştır (Kadioğlu / Görkay / Mitchell 2011).

⁴¹ Özgüç 1946: 580.

⁴² Özgüç 1946: 575-76.

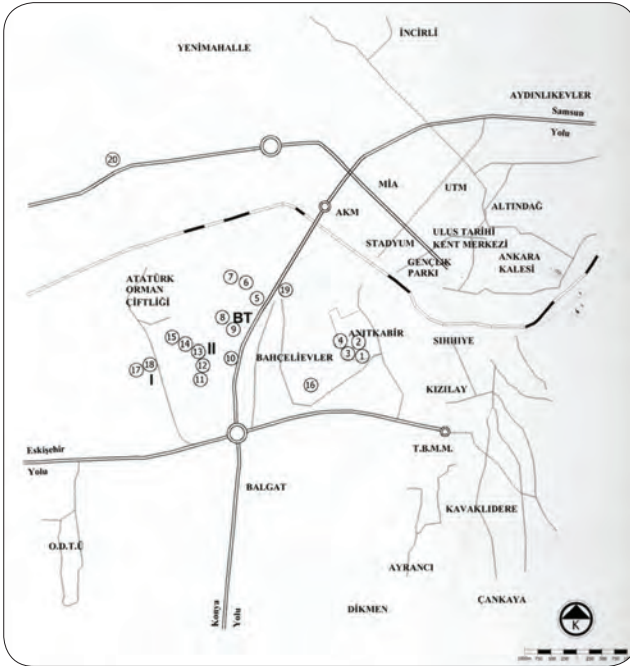
ANKARA KENTİNDE FRIG DÖNEMİ İZLERİ-FRIG TÜMÜLÜSLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Teodor Makridi	1925-26	Çankırıkapı kazısı, üç tümülüs kazısı (I:#6, II:#7, III:#9)
	1931	Ulus -Ahiyakup sokağı, kanatlı erkek sfenks kabartması
Hamit Zübeyr Koşay	1932	AOÇ - Fidanlık Müdürlüğü bahçesi tümülüs kazısı (#19)
	1934	Fidanlık Müdürlüğü kuzeydoğusunda Fidanlık grifonu
	1937	Fidanlık Müdürlüğü alanında Fidanlık boğa kabartması
Remzi Oğuz Arık	1937	Çankırıkapı sondajı
Necati Dolunay	1938-41	Çankırıkapı kazısı
	1939	Augustus tapınağı önü sondaj çalışması
	19?	Anıtevlr mahallesi, Küçükevler, at kabartması
	1941	Ankara kalesi batı yamacı, yarım grifon veya sfenks
Nezih Fıratlı, Tahsin Özgüç, Mahmut Akok	1945-47	Anıtkabir tümülüsleri (#3, #4)
Mahmut Akok	1946	Ulus -Soğukkuyu kazısı
	1940'lar	Ankara Tren Garı çevresinde Frig küp mezarları
Raci Temizer	1947	Kale eteklerinde Eski Ermeni mezarlığı'nda Frig seramiği
Nurettin Can Gülekli	1947-8	İtfaiye meydanı Karyağdı Baba türbesi yanında Frig seramiği
	1947-8	Hacıbayram - İsmetpaşa'ya giden yol sağında Frig seramiği
Mahmut Akok	1947	Dışkapı - Cebeci yolu yapımında Frig çanak çömleği
	1959	Anıtevlr - eski 3.cadde ile 17.sok. arası, Kibele kabartması
	19 ?	Bulunduğu yer bilinmeyen yarım aslan kabartması
	1962-66	Türk Tarih Kurumu binası inşaatı, Frig çanak çömleği
	1968	Etlik Kara Kuvvetleri alanında Grifonlu Kibele kabartması
	1969	İstanbul yolu - AOÇ yolu kesişiminde Grifon kabartması
ODTÜ, Ekrem Akurgal	1967	Yalıncak kazısı, Frig tümülüslerinin durumları ve yenilerinin tespiti
		Üç tümülüs kurtarma kazısı (I: #18, II: #13, III: #9)
ODTÜ, Anadolu Medeniyetleri Müzesi	1986-88	İki kurtarma kazısı (#5, #6)
	1995-96	Ulus Şehir Çarşısı temel kazısı Frig çanak çömleği

Levha 1 - Cumhuriyet döneminde frig dönemi kazı ve bulguları (Dolunay 1941, Özgüç 1946, Özgüç ve Akok 1947, Akok 1955, Buluç 1986, Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy, 2005; Tuna 2007) / *Phrygian archaeological excavations and findings in the republican period* (Dolunay 1941, Özgüç 1946, Özgüç ve Akok 1947, Akok 1955, Buluç 1986, Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy, 2005; Tuna 2007)

Fotoğraf 2 - Ankara hava fotoğrafı üzerinde frig kenti bulgularının yeri ve tahmini yerleşim alanı (hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) / *Locations of phrygian relics and possible settlement area on ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Google Earth)*

Şekil 2 - ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin 1967'de oluşturduğu Tümülüs haritası (Tuna 2007) / *Tumuli map produced by METU Museum and Archeological Research Center in 1967 (Tuna, 2007)*

bulgu alanıyla) batı – güneybatıya doğru Çankırıkapı höyüğünü, dönemin Soğukkuyu askeri cezaevi inşaat sahasını, Dışkapı bulgu alanını ve Ulus Çarşısı'nı kapsayacak şekilde yayılmaktaydı (Foto. 2). Türk Tarih Kurumu binası temeli sırasında bulunan yapı kalıntıları ve İtfaiye meydanı civarı ile dönemin Anadolu Medeniyetleri Müzesi müdürü Raci Temizer'in⁴³ tespit

ettiği eski Ermeni mezarlığındaki buluntuların alanını da kapsayan kentin yerleşim sınırlarının kesin olarak tespiti için daha çok veriye ihtiyaç vardır.

Ankara Frig dönemi yerleşmesinin özellikleri belirsizliğini korumaktadır: Kentin bir surla çevrili olup olmadığı konusunda Bittel⁴⁴ Ankara Kalesi'nin bulunduğu tepede (Göllüdağ ve Pazarlı'daki gibi) bir Frig dönemi kalesi olduğu iddiasında bulunmuş, Özgüç (1946) de Frig kenti Ankyra'nın surla çevrili olduğu fikrini, yine (Karaoğlu, Hacılar ve Gâvurkale'deki) Anadolu Frig kenti sur yapıları örnekleriyle ve Hacı Bayram kazısında yer yer rastlanan iri ve düşük işlenmemiş taşların şehir surundan düşmüş parçalar olabileceğini hatırlatarak savunmuştur. Daha sonra 1990'lardan itibaren yapılan kazı çalışmaları sonucu bulunan, Gordion'dakine benzer kuleli ve geniş giriş kapısıyla surlarla çevrili Frig kenti örneklerine katılan⁴⁵ Kerkenes de göz önüne alındığında bu iddianın geçerliliğini koruduğu düşünülebilir.

Kazılarda, Frig kenti yerleşim alanı içerisindeki evlere ait duvar parçalarına rastlandıysa da, diğer bina türleri hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Tankut vd. (2006) Augustus tapınağının bulunduğu tepenin, Frig döneminde Tanrıça Kibele'ye adanmış bir tapınma yeri olabileceğini iddia ederler. Augustus Tapınağı'nın aslında Men (Frig ay tanrısı) Tapınağı olduğu 1939'da ortaya çıkarılmıştır⁴⁶. Bunun yanı sıra Ankara'nın farklı yerlerinde bulunan Frig ortostatlarının ise, tek bir dini yapıya ait olabileceği iddia edildiyse de bu iddiayı destekleyecek yeterli bulgu yoktur.

⁴⁴ Özgüç 1946.

⁴⁵ Summers / Summers 2007.

⁴⁶ Knecker / Schede, Boyana 2012:560.

⁴³ Gülekli 1948.

Ortostatlar ve Tümülüs Yerleşimleri

Ankara'da kent içi ve çevresinde, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Frig dönemine ait bir dizi ortostat bulunduğu biliniyor. Ankara, Gordion ve Kerkenes'te bulunan çok sınırlı sayıda ortostatın yanında şimdiye kadar bulunan oniki adet ortostatı ile Frig yerleşimleri arasında özel bir yere sahiptir. Ankara ortostatları, boyut ve içerik olarak Frig heykel / kabartma sanatının en değerli örneklerinden gösterilmektedir.

Ortostatlarla ilgili kapsamlı çalışmasında Buluç (1986: 427) kabartmaların stil, malzeme (kızıl renkli Ankara taşı), yönünden aynı, ölçü olarak da birbirlerine yakın olduğunu; üzerlerinde farklı derinlik, en ve boyda kenetler olduğunu ifade eder. Bu durum, Bittel, Güterbock⁴⁷ gibi araştırmacılara kabartmaların tek bir yapıya ait olduklarını düşündürmüştü, bu yapı için farklı yer önerileri yapılmıştır. Ancak Buluç (1986), ortostatların tek bir yapıda değil, tümülüs önü sunak alanlarında kullanıldığını savunur⁴⁸. Ekrem Akurgal'ın (1998 / 2014: 268) da desteklediği bu teoriye göre kabartmalar tümülüs önü sunak / tören yapılarına aittir; zira bir çoğu sonraki dönemlerde (çeşme, mezar duvarları vb. olarak) tekrar kullanılmış olsalar da, ağırlıkları ve taşıma zorluğu nedeniyle kent içi ve çevresinde bu derece dağılmış olmalarındansa yerlerinde kullanılmış olmaları daha büyük bir ihtimal olarak görülmektedir.

Gerçekten de ortostatların buluntu yerleri izlendiğinde çoğunun tümülüs alanlarıyla ilişkilendikleri görülür (Lev. 6): Ortostatlardan ikisi; Augustus Tapınağı'nın 200 m. doğusunda Ahiyakup sokağı'nda ve dış kale duvarının batı yamacında bulunan ortostatlar Frig kenti yerleşim alanı içinde kalmaktadır. Bunların dışındakilerden Yalıncağ aslanı, ODTÜ'nün arazisi içinde olup 1962-64'de kazısı yapılan ve halen bu müzede bir çok eserle sergilenen Yalıncağ Frig yerleşkesi bölgesinde; Etimesgut aslanı ise son dönemlere kadar kolaylıkla algılanabilir olan tümülüslerin bulunduğu⁴⁹ Etimesgut'ta bulunmuştur.

Batı tümülüsleri ile ilişkili olarak Fidanlık grifonu ve Fidanlık boğa kabartması⁵⁰ Fidanlık tümülüsünün (19 nolu tümülüsün) doğusunda; Anıtevliler mahallesi'nde

bulunan iki kabartma ise batı tümülüslerinden 16 nolu tümülüs yakınlarında konumlanmaktadır.

Kalaba aslanı ve Etlik'de Kara Kuvvetleri alanında ve İstanbul yolu – AOÇ yolu kesişiminde bulunan kabartmalar ise çok büyük ihtimalle Chantre'nın (1898) kitabında belgelenmiş olan kuzey tümülüsleri yakınlarındadır (Foto. 1, Lev. 6).

Ankara Tümülüsleri

Frig yerleşim kurgusunda kenti oluşturan öğeler ile topoğrafik öğelerin arasında güçlü görsel bağlantılar vardır. Ankara kenti çevresinin topoğrafik yapısı incelendiğinde, Engürü ovasının doğu kısmında üç yönde (kuzey, doğu ve güneyde) yükseltilerin batıda ovaya doğru açılan bir çanak formu oluşturduğu görülür (Şek. 3). Frig kenti, oluşan çanak formunun ortasında yer alan üç tepeden en alçak olanında –Hacı Bayram tepesinde ve eteklerinde; tümülüsler ise kent merkezinden izlenecek şekilde, kuzeyde ve batıda yer alan doğal yükseltiler üzerinde konumlanmışlardır (Lev. 6).

Batı tümülüslerinin numaralandırılması 1910'da Thomson'ın krokisi (Şek. 1) üzerinden devamla 1967'de ODTÜ'deki çalışma grubunun tespit ettiği tümülüsleri de kapsayan haritada görülmektedir (Şek. 2). 1967 yılında Ekrem Akurgal başkanlığında ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin başlattığı Frig Nekropolü Kurtarma Projesi'nde 1910'dan o döneme kadar yok olan (1,2,3,4, ve 16 nolu) tümülüsler saptanmış ve Thompson'ın (1910) haritasında bulunmayan dört yeni tümülüs (17,18,19 ve 20 nolu tümülüsler⁵¹) daha tespit edilmiştir (Şek. 2). Araştırmalarda, 1960'larda 7 nolu tümülüsün ve Beştepe'deki 11,12,13,14 ve 15 nolu tümülüslerden dördünün yok olduğu ortaya çıkmış⁵² ve bir dizi⁵³ tümülüsün kazısı yapılmıştır⁵⁴: 13 nolu (Beştepe -ODTÜ Tümülüs II, n.d.), 18 nolu tümülüsler (Beştepe -ODTÜ Tümülüs I, n.d) ve 9 nolu Büyük Tümülüs'ten (daha önce Makridi'nin başlattığı kazıda kısmen çöktüğü için ulaşılamayan) oldukça zengin mezar bulguları çıkarılmıştır⁵⁵. Büyük Tümülüs'ün, Gordion'daki Kral Midas tümülüsü gibi bir

⁴⁷ Özgüç 1946.

⁴⁸ Buluç (1986) Makridi'nin kazdığı 7 nolu tümülüsün 20 metre doğusunda bulduğu tören alanı ve 1987'de Gençlerbirliği tümülüslerindeki kurtarma kazılarında ortaya çıkan kremasyon alanları üzerinden tartışarak bu alanlar yapı içermese de, Mel-link'in (2005) verdiği daha geç örneklerdeki tümülüs önü kapı strüktürlü tören alanları geleneğinin öncülleri olabileceklerini vurgular.

⁴⁹ Buluç 1986

⁵⁰ Buluç (1986: 425), bu iki kabartmanın bulunduğu kısımda genişleyen bir yol kalıntısı da bulunduğundan bahseder.

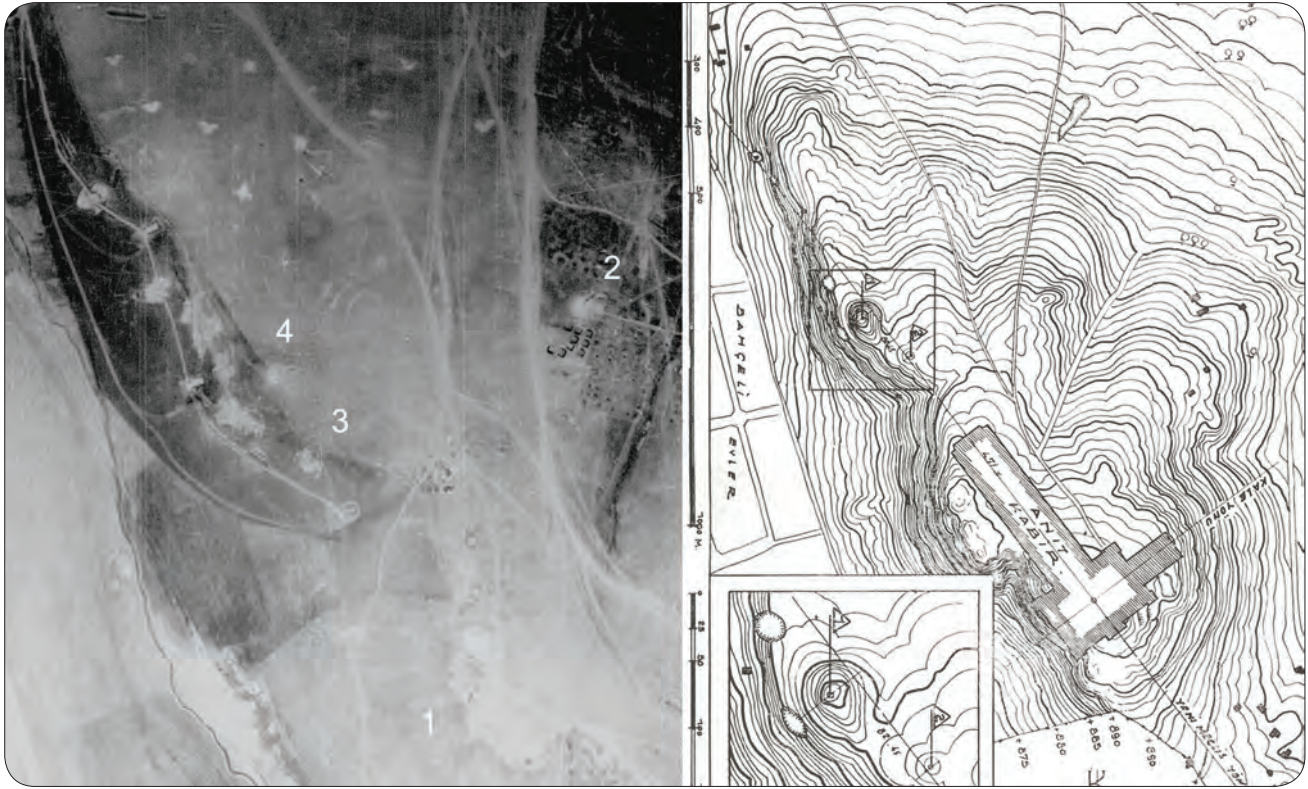
⁵¹ 1967 yılında ODTÜ Frig Nekropolü Kurtarma Projesi kapsamında 20 nolu tümülüs olarak belirlenmiş olan Yenimahalle-Demetevler'deki Yumurtatepe'de 1986-87 yıllarında bir kurtarma çalışması başlatılmış; kazı ve teknik araştırmalarda üst kısmında bulunan oval planlı mimari kalıntılar ve bu yapı içerisindeki buluntular incelenerek bu tepenin Frig tümülüsü olmadığı, burada Eski Tunç Çağı III dönemine tarihlenen stratejik bir merkez bulunduğu sonucuna varılmıştır (Akpolat ve Eser 2004: 68-69, Aydın vd. 2005: 42).

⁵² Tuna 2007: 102.

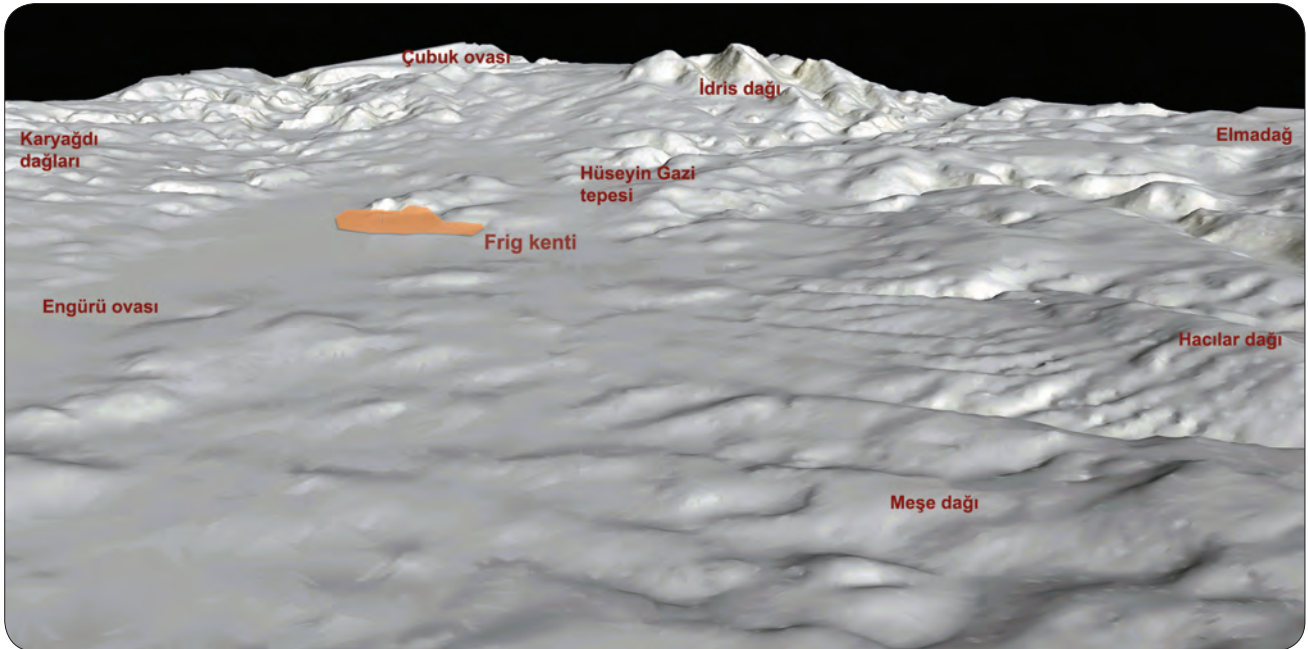
⁵³ Kurdaş (2004:171) onbir adet olduğunu belirtir.

⁵⁴ Kurdaş 2004: 171.

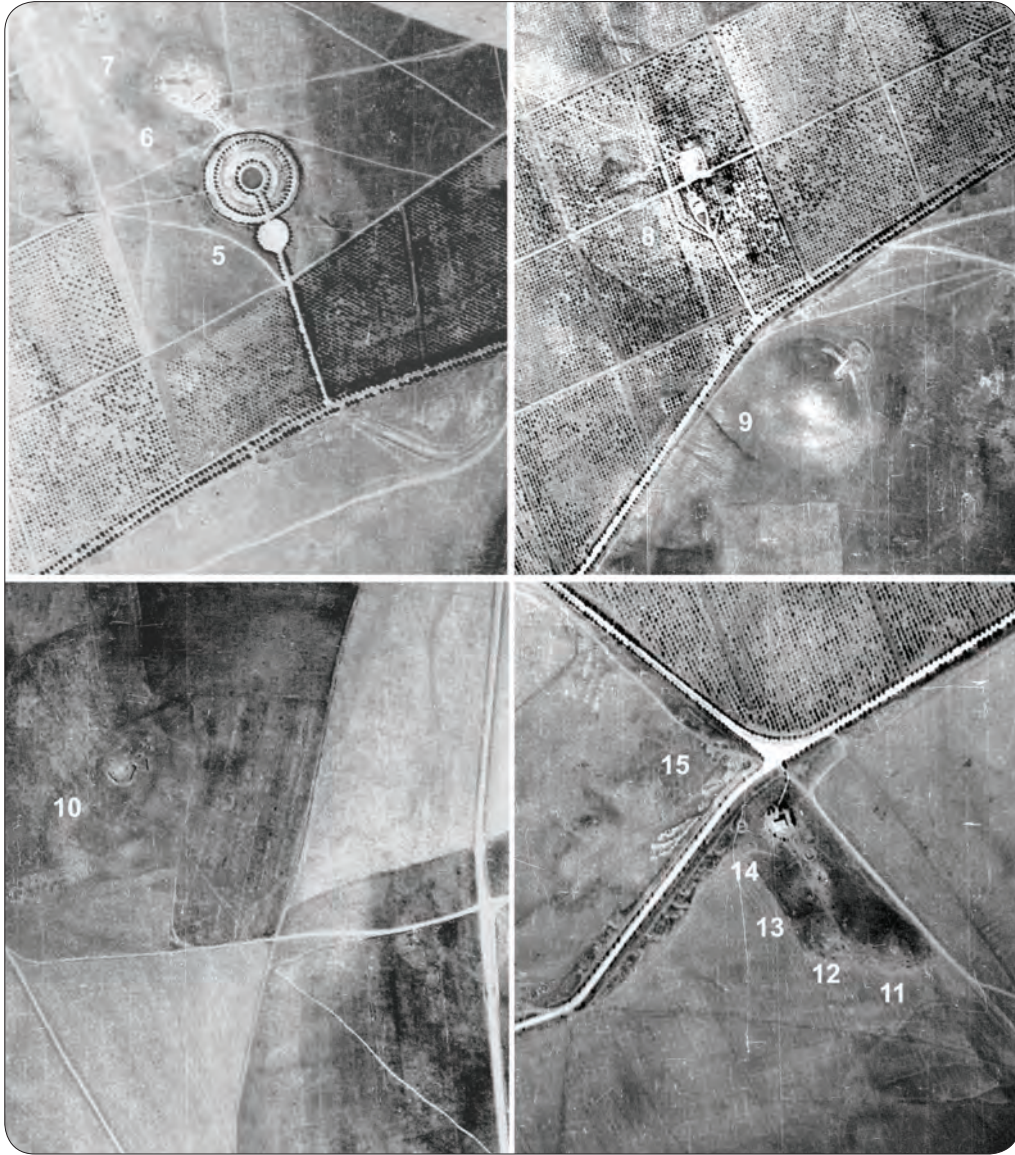
⁵⁵ Kurdaş 2004: 177.

Levha 2 - Bugün varlığını sürdürmeyen Tümülüslerden Anıttepe Tümülüsleri: 1942 Ankara hava fotoğrafında ve Özgüç ve Akok'un (1947, Fotoğraf 1) çizimlerinde 1, 2, 3, 4 nolu Tümülüslerin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / *Locations of Tumuli 1, 2, 3, 4 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı) and in Özgüç and Akok's (1947, Photograph 1) Drawings*

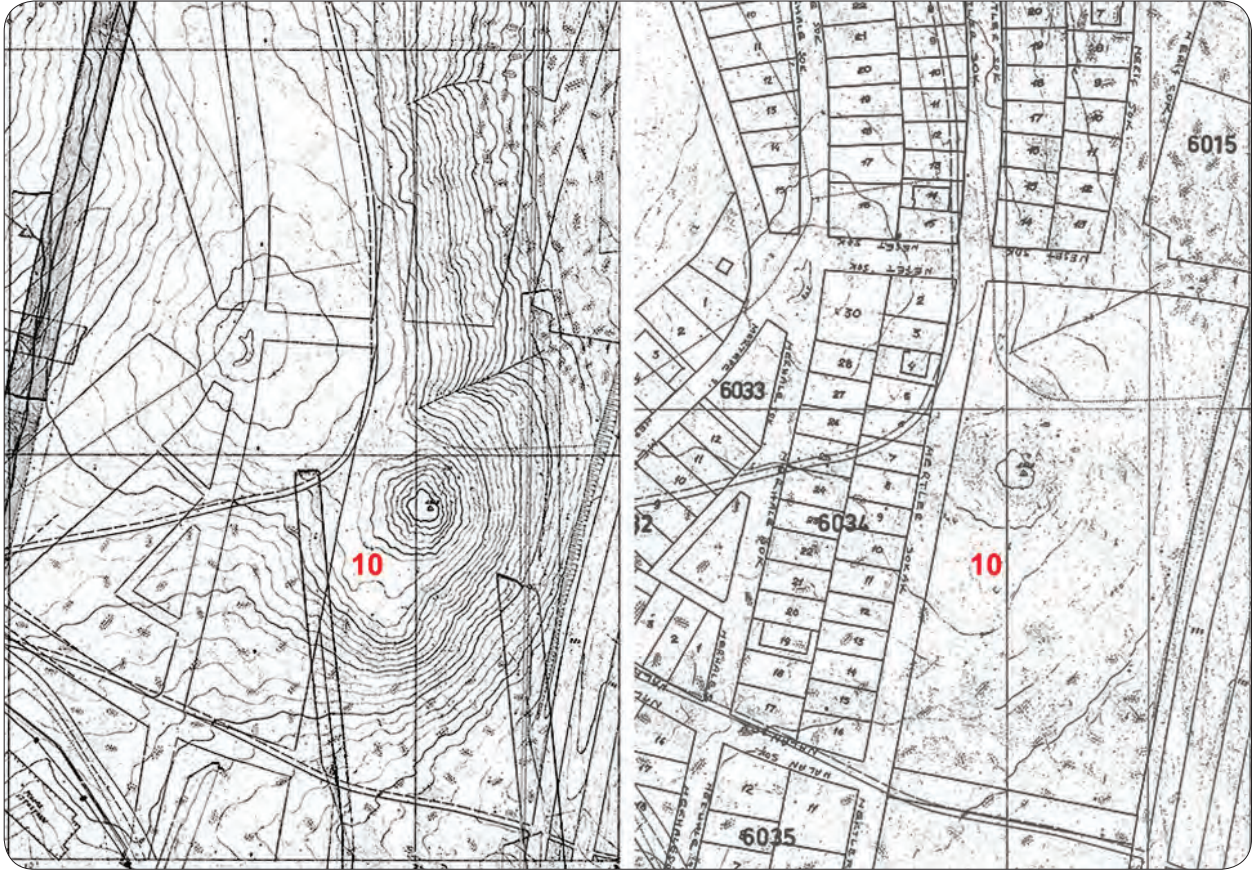
Şekil 3 - Ankara-topoğrafik öğeler ve frig kenti yerleşim alanı, güneybatıdan bakış (Sargın (ed.) 'Ankara Kent Atlası' (2012) için H. Dörtdivanoğlu, U. Karakaya, E. Temizel Tarafından Üretilen 'Ankara topoğrafyası ve akarsu yolları' haritası baz alınmıştır. Dijital model: N. Gür, B. Büyükkayacı) / *Ankara-topographical elements and phrygian settlement area, view from south-west. (produced upon 'Ankara topography and stream routes' map by H. Dörtdivanoğlu, U. Karakaya, E. Temizel in Güven Arif Sargın (ed.) 'Ankara Kent Atlası', 2012. 3-D model: N. Gür, B. Büyükkayacı)*

Levha 3 - 1942 Ankara hava fotoğraflarında 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11, 12, 13, 14, 15 nolu Tümülüslerin görünümü (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / *Locations of phrygian Tumuli 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15 and 10 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)*

Levha 4 - 1959 tarihli 1/1000 ölçekli haritalarda 17,18 ve 5, 6, 7 nolu Tümülüsler (tümülüslerin yerleri yazar tarafından eklenmiştir) / *Tumuli no 17, 18 and 5, 6, 7 in 1959 1/1000 map (locations of tumuli have been indicated by the author)*

Levha 5 - 1959 tarihli 1/1000 ölçekli haritada topoğrafik yapı üzerinde 10 nolu Tümülsü ve aynı bölgede gerçekleşen parselasyon (tümülsünün yeri yazar tarafından eklenmiştir) / *Tumuli no 10 on Topographical layout in 1959 1/1000 map, and land subdivisions of the same area (locations of tumuli have been indicated by the author)*

Levha 6 - 2015 Ankara hava fotoğraflarında batı tümülüslerinin ve orthostat bulgu yerleri ile olası kuzey tümülüslerinin alanı ve Hacı Bayram tepesinden kuzeye doğru bakıldığında topoğrafyanın sınırlandığı görüş alanının modeli (Dijital model: N.Gür ve B. Büyükkayacı; hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) / *Locations of western tumuli, orthostats and possible northern tumuli area on 2015 Ankara aerial photograph, and the digital model of the view from Hacı Bayram hill towards northern slope -limited by the topographical layout (3-D model: N.Gür and B. Büyükkayacı; aerial photograph, source: Google Earth).*

Fotoğraf 3 - 2016 Ankara hava fotoğrafı üzerinde batı Tümülüslerinin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) /Locations western Tumuli on 2016 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Google Earth)

müze olarak içindeki buluntularla birlikte halka açılması amaçlanmış olsa da, daha sonra bunun çok zor ve pahalı olacağı kanısına varılmış ve mezar çelik bir kafesle güçlendirilerek kapatılmıştır⁵⁶.

1986-87 yıllarında ODTÜ, bu kez Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ortaklığı ile 6 (eteğindeki kremasyon alanında) ve 1960'larda düzlenmiş olduğu tespit edilen 7 nolu tümülüslerde kurtarma kazıları gerçekleştirmiş; 7 nolu tümülüste mezar odasına ulaşılmıştır⁵⁷. Batı tümülüslerinin bulunduğu alan, her ne kadar kısmen Atatürk Orman Çiftliği arazisi içinde olsa da, 1940'lardan itibaren Bahçelievler semtinin inşası ile batı yönünde büyümeye başlayan kent lekesi içerisinde kalmıştır (Foto. 3).

Frig kenti yerleşim alanı olarak Augustus tapınağı ve Çankırıkapı kazılarında mezar bulunmadığı biliniyor, ancak 1940'larda Ankara Tren Garı çevresinde bulunan Frig küp mezarlarına göre bu alanın da Frig döneminde bir nekropol olduğu iddiası gündeme gelmiştir. Bir yaklaşım, burada bulunan zengin gömü nesnelerinin buradaki bir tümülüse ait olduğudur⁵⁸. Buna karşın Özgüç (1946) bu alanın halka ait bir nekropol olduğunu, Friglerin küp mezarda ölü gömme geleneğini örnekleyerek iddia eder.

Ankara Kenti Harita ve Hava Fotoğraflarında Frig Tümülüsleri

Ankara'da yeri tespit edilip bir çoğu bilimsel araştırmalarla belgelenen batı tümülüslerinin topoğrafya üzerindeki özgün yerleşim ve form özellikleri, özellikle 1960'larda hızlanan kentleşmenin etkileri ile tahribata uğramıştır. Bu dönem öncesi hava fotoğrafları ve haritaları araştırıldığında ise batı tümülüslerinin detaylı olarak okunabildiği görülür. Bu belgelerde tümülüs yerleşimlerinin, Thompson krokisinde (Şek. 1) görüldüğü gibi doğal yükseltiler ve dereler-su yolları ile ilişkili konumları belirginleşmektedir.

1942'de çekilmiş olan hava fotoğraflarında, kentin henüz oluşmaya başlayan Bahçelievler mahallesi yerleşim alanı dışında doğal haliyle görülen alanda topoğrafik verilerle birlikte tümülüslerin konumları ve formları okunmaktadır. Anıtkabir inşaatının henüz başlamadığı Anıttepe'nin hava fotoğrafı, Mahmut Akok'un 1945 yılı yayınındaki çizimiyle⁵⁹ karşılaştırıldığında dört tümülüsün yerleşimi, o dönemde açıktan akan ancak daha sonraki dönemlerde Fevzi Çakmak caddesi altında kalan Kirazlıdere ile birlikte görülmektedir (Lev. 2). Yine 1942 hava fotoğraflarında, bugün varlığını sürdüren

⁵⁶ Kurdaş 2004: 177.

⁵⁷ Tuna 2007.

⁵⁸ Tuna 2007; Phrygian Necropolis n.d.

⁵⁹ Mahmut Akok (1945-47) Anıtkabir tümülüslerindeki kazıyı anlatan çalışmasında Ankara şehir imar planından alınmış harita üzerinde çalıştığı için göstermediyse de Kirazlıdere 1960'ların sonuna kadar açıktan akarak Ankara Çayı'na katılmaktaydı (Tamur 2012: 148).

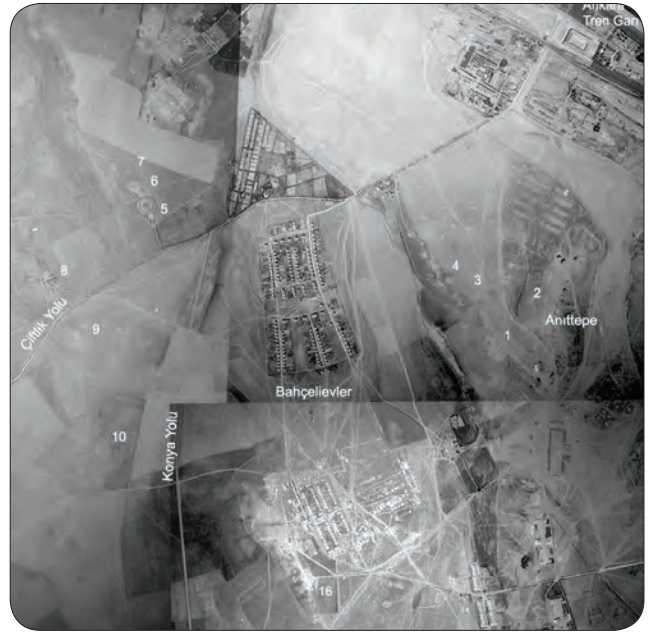
9 nolu (ODTÜ II – Büyük) tümülüs ve üzerine daha o dönemde havuz yapılmış olsa da formunu koruyan 5 nolu tümülüsün yanısıra, bugün tahrip olmuş ama o dönemde varlığını koruyan (ODTÜ ve Buluç'un 1987'de kurtarma kazısı yaptığı) 6 ve 7 nolu tümülüslerle 9 nolu tümülüsün kuzeyinde yer alan, üzerinde yol ve bir yapı olan 8 nolu tümülüs izlenebilmektedir (Foto. 4). O dönemde kısmen (güneyden 5 nolu tümülüs yakınlarına kadar) inşa edilmiş olan bugünkü Konya yolu, doğusunda belirginleşen dere yatağı görüntüsü veren topoğrafik oluşum - Cevizlidere'nin kuzeyde Ankara Çayı'na doğru akan kısmı- boyunca kuzeyden güneye sıralanan 7, 6, 5, 10 ve 16 nolu tümülüslerin yerleşimleriyle izlenebilmektedir (Foto. 5). 1942 hava fotoğrafları henüz o dönemde üzerindeki yol ve yapılaşmalarla tahrip edilmiş olanlar ile özgün veya bugünkü hallerine göre çok daha az değişmiş olan tümülüslerin formları ve üzerlerindeki açmalar hakkında bilgi sunmaktadır (Lev. 3).

1942 hava fotoğraflarında izlediğimiz topoğrafya - tümülüs yerleşimleri ilişkisini, 1953 tarihli 1/5000 ölçekli harita üzerinde de eşyüksekti eğrilerini, dere yataklarını ve su izlerini takip ederek izlemek mümkündür (Şek. 4). Bu haritaya göre batı tümülüsleri Ankara topoğrafyasının güney yükseltilerinden başlayıp Engürü ovasında Ankara Çayı'na yönelen vadiler ve su yollarını izleyen sırtlar üzerinde kümeleşmiş ve sıralanmışlardı: 17 ve 18 nolu tümülüsler Söğütözü deresini, 11-15 nolu tümülüsler batılarındaki Söğütözü deresi ile, doğularında Ankara çayına yönelen dereleri; 16, 10, 9, 8 ve 7,6,5 nolu tümülüsler de Cevizlidere'nin Ankara çayına yönelen kısmını takiben yükselen sırtlarda konumlanmışlardı. 1953 haritasında belirtildiğine göre 8 nolu tümülüs üzerindeki yapı 'amele koğuşı'dur.

Aynı bölgenin 1:20000 ölçekli 1957 haritasına baktığımızda Anıtkabir'in batısında ise Kirazlıdere'nin Yedek Subay Okulu'na kadar halen açıktan aktığını görülmektedir. Atatürk Orman Çiftliği alanındaki Fidanlık Müdürlüğü'nde Karadeniz havuzu altında kalarak 1937'de yok olan 19 nolu ve Anıtkabir'in yapımı sırasında 1945-47'de yok olan 1, 2, 3 ve 4 nolu tümülüsler dışında varlığını koruyan tümülüsler ile o dönemde henüz tespit edilmemiş olan 17 ve 18 nolu tümülüslerin de 1957 haritasında yükseltileriyle kendilerini okuttukları görülmektedir⁶⁰.

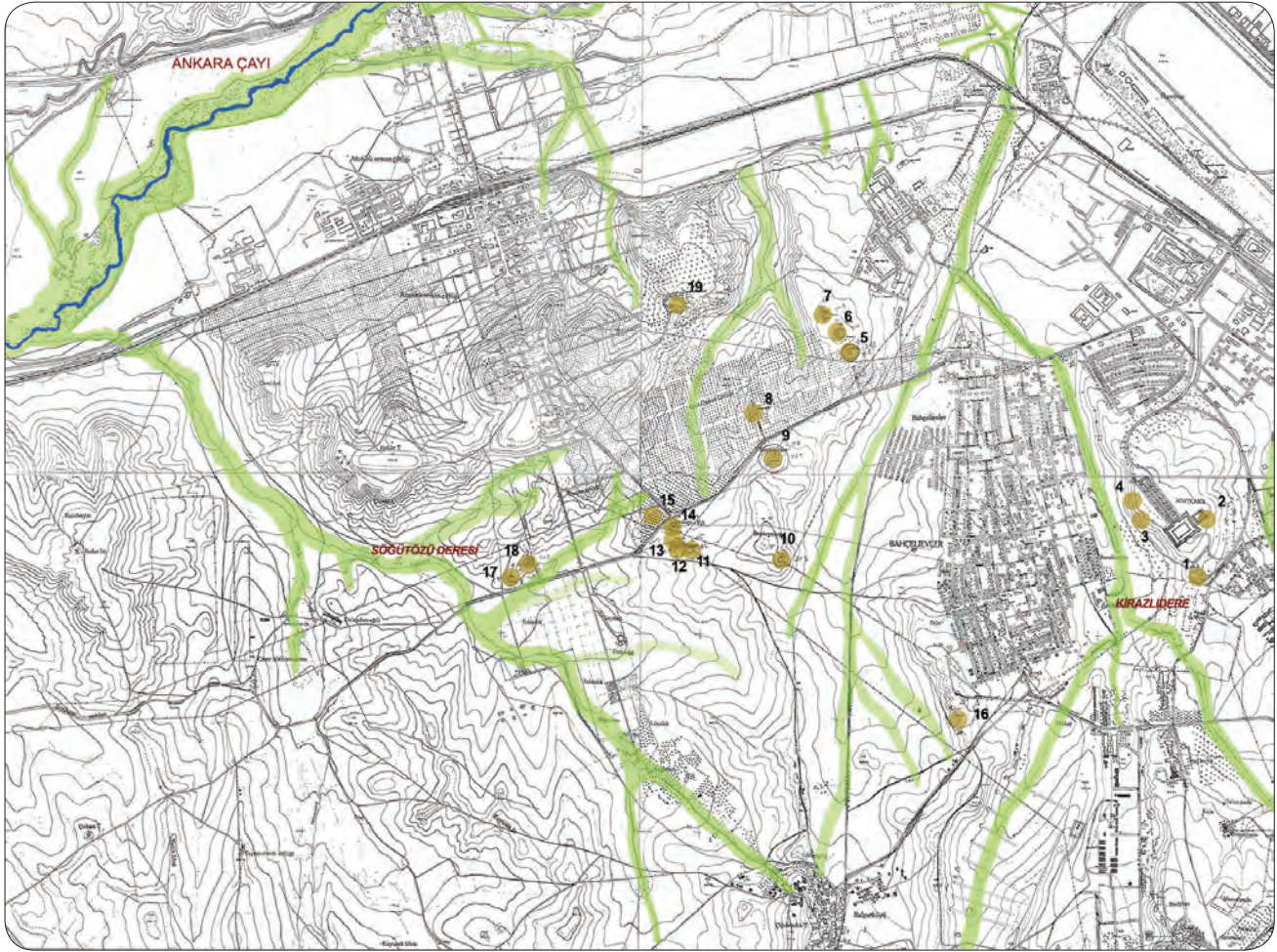
Fotoğraf 4 - 1942 Ankara hava fotoğrafında 5, 6, 7, 8, 9 ve 19 nolu Tümülüsler (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Locations of Phrygian Tumuli 5, 6, 7, 8, 9, 19 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)

Fotoğraf 5 - 1942 Ankara hava fotoğrafında kuzey-güney doğrultusunda uzanan Konya Yolu hattının batısında 7, 6, 5, ile doğusunda 10 ve 16 nolu Tümülüslerle daha doğuda Anıttepe Tümülüslerinin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Locations of Phrygian Tumuli no 7, 6, 5 on the west and 10, 16 on the east of Konya road on 1942 Ankara Aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)

1959 yılında yapılmış olan 1/1000 ölçekli haritalarda ise hem tümülüslerin form ve yüksekliklerine ait bilgileri (Lev. 4) kesin olarak görmek; hem de bu dönemden sonra gerçekleşen, bugün tümülüslerin kısmen üzerinde, kısmen eteklerinde yayılan yapılaşmaların plan kararlarını (Lev. 5) izleyebilmek mümkündür.

⁶⁰ 1957 haritasında Büyük Tümülüs (9 nolu tümülüs) nirengi noktası olarak, 10,11,12,13,14,15 ve 17,18 nolu tümülüsler ise höyük gösterimiyle ifade edilmiştir. Höyük, 'tarih boyunca çeşitli sebeplerle yıkılan yerleşme yerlerinde yıkıntıların üst üste yığılmasıyla oluşan ve çok kez içinde yapıt kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe' olarak tanımlanır (TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 2.5.2017).

Şekil 4 - 1953 Ankara haritası üzerinde batı Tümülüsleri alanında topoğrafik yapı; dereler ve su yolları ile Tümülüslerin ilişkileri (dereler ve su yolları ile tümülüsler yazar tarafından eklenmiştir) /Relationships between topographical form, streams and Tumuli in the western phrygian Tumuli Area in 1953 Ankara map (streams and tumuli have been indicated by the author)

Benzer bir yaklaşımla ve 1942 hava fotoğrafında bulgularan tümülüslerin yerlerinden hareketle 1839 yılında Prusya subayı von Vincke tarafından yapılmış olan ve kent yerleşim alanını yakın çevresindeki topoğrafik yapıyla birlikte gösteren haritayı incelediğimizde ise yerleşim alanının güneybatısında kalan Anıttepe ve üzerindeki 1,2,3 ve 4 nolu tümülüsler göze çarpmaktadır (Şek. 5-6). Diğer batı tümülüsleri ise bu haritanın kapsamı dışında kalmıştır.

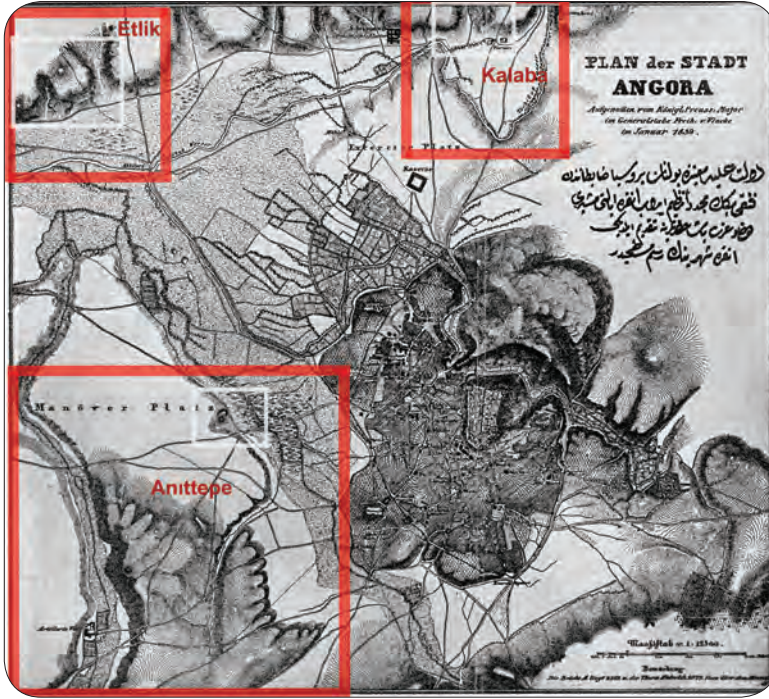
Topoğrafya ve Kent Öğeleri-Kayıp Tümülüslerin Olası Yerleri

Frig kentini oluşturan öğeler ile topoğrafik öğelerin ilişkisine bakıldığında, arada güçlü bir görsel kurgu bulunduğu görülmektedir: Hacı Bayram tepesi, bugünkü kotundan 6-7 m. kadar daha alçak olmakla birlikte görsel olarak batıdaki Engürü ovasına ve çevre yükseltilerin eteklerine hakimdi; dolayısıyla batıda ovaya doğru yayılmış tümülüsler ve kuzeyde Etlik eteklerinde olması muhtemel tümülüsler kentten net bir şekilde algılanıyordu. Tankut, Buluç ve Tuna'nın (2006:

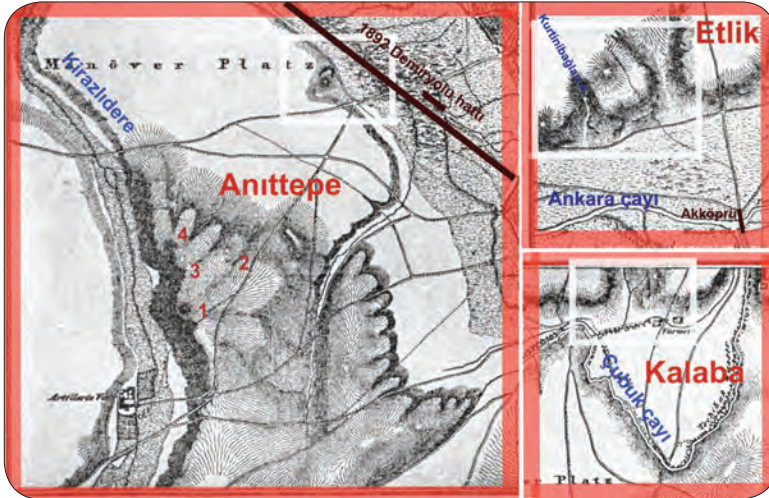
32) da belirttiği gibi, tümülüsler doğal sırtlar üzerine uzaklardan görülebilecek şekilde yerleştirilmiş anıtlar; dönemin güç ve dinsel simgeleri idi. Buna karşın pek çoğu Cumhuriyet dönemindeki kentleşme süreçleri içerisinde imar arsası olarak değiştirilmek istenmiş; 1972'de tescillenmiş⁶¹ olmalarına rağmen tahrip edilmiş, ayakta kalanlar da ancak yerlerine yapılmak istenen yapı ve düzenlemeler için yapılan başvuruların defalarca reddi ile varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Buluç, 1991 yılında 9 nolu Büyük Tümülüs ile ilgili bir başvuruya cevaben yazdığı yazısında⁶², 'Mısır'daki piramitler Mısır'lılar için ne denli önemli ise, bu tarihi mezar tepeleri de Ankara ve dolayısıyla Türkiye için

⁶¹ TC Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 6691 nolu ve 14.10.1972 tarihli kararına göre Ankara'daki oniki adet tümülüs tescillenmiştir. Bunlar arasında Beştepeliler (11-15 nolu tümülüsler), 17 -18 nolu, ve 5 -6 -7 nolu tümülüsler ile sonradan tümülüs olmadığı tespit edilen 20 nolu Yumurtatepe ile İvedik Köyü güneydoğusunda kalan İvedik Sivrisi vardır.

⁶² Sevim Buluç'un ODTÜ Müze Müdürü ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi olarak yazdığı Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi TB/91/187 nolu ve 11 Kasım 1991 tarihli yazı.

Şekil 5 - 1839 von Vincke haritasında Tümülüs gösterimleri (alan ve tümülüs yerlerinin gösterimi yazar tarafından eklenmiştir) / Tumuli in 1839 von Vincke map (the areas and the locations of tumuli are indicated by the author)

Şekil 6 - 1839 von Vincke haritasında Tümülüs yerleri ve betimleyici öğeler (yer ve öğe isimleri yazar tarafından eklenmiştir) / Tumuli and defining elements in 1839 von Vincke map (the names of locations and geographical elements are indicated by the author)

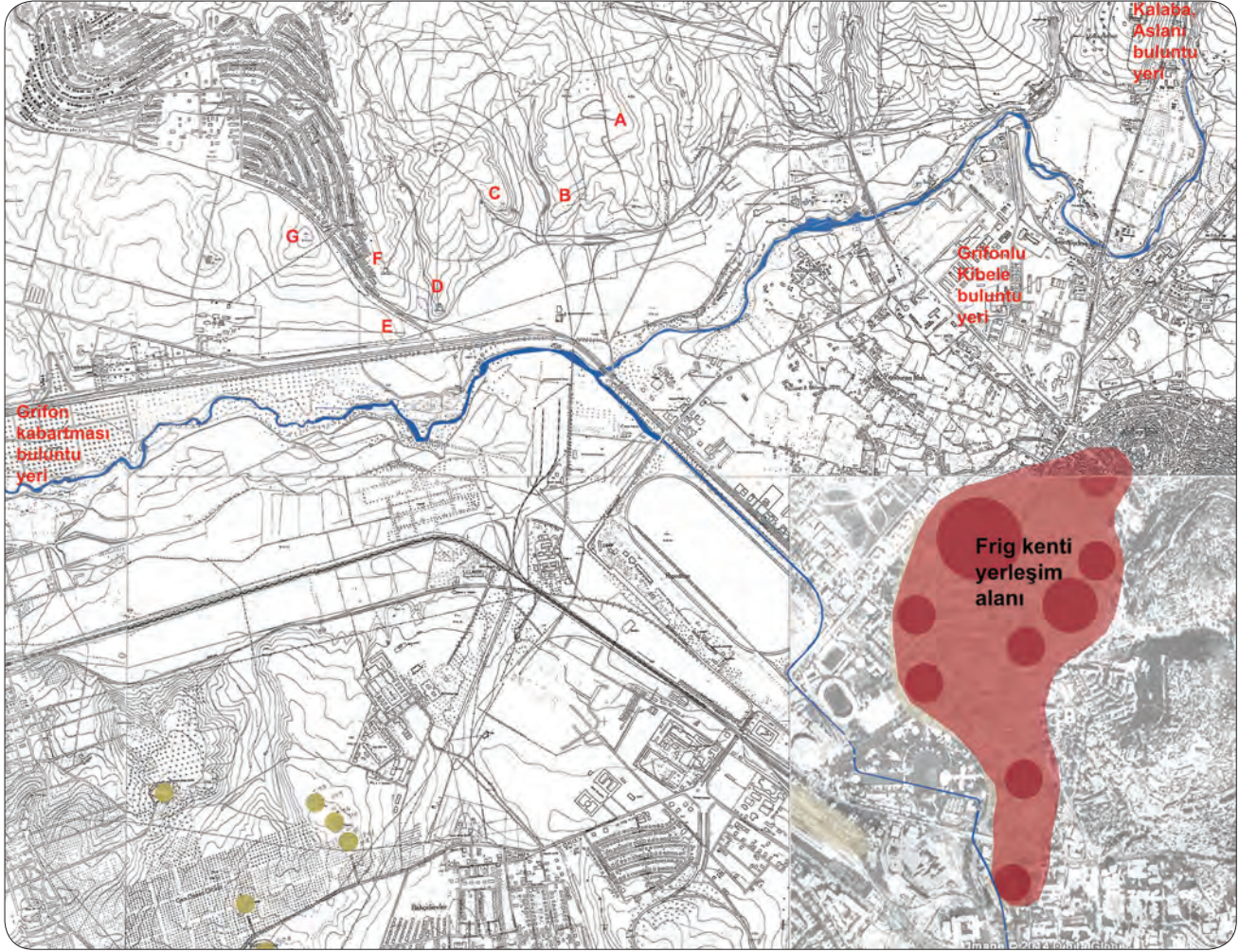
o denli önemlidir' ifadesi ile çoğu bilgisizce tahrip edilmiş olan bu anıtlara gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtir.

Batı tümülüsleri doğuda yer alan kentten izlenecek şekilde ve su yollarıyla ilişkili konumlanmıştı. Hacı Bayram Camii ve Augustus tapınağının altında bulunduğu tahmin edilen dini yapının da Frig kenti görsel kurgusunun bir diğer parçasını oluşturduğu düşünülebilir. Bugün bu kurgunun çoğu öğesi

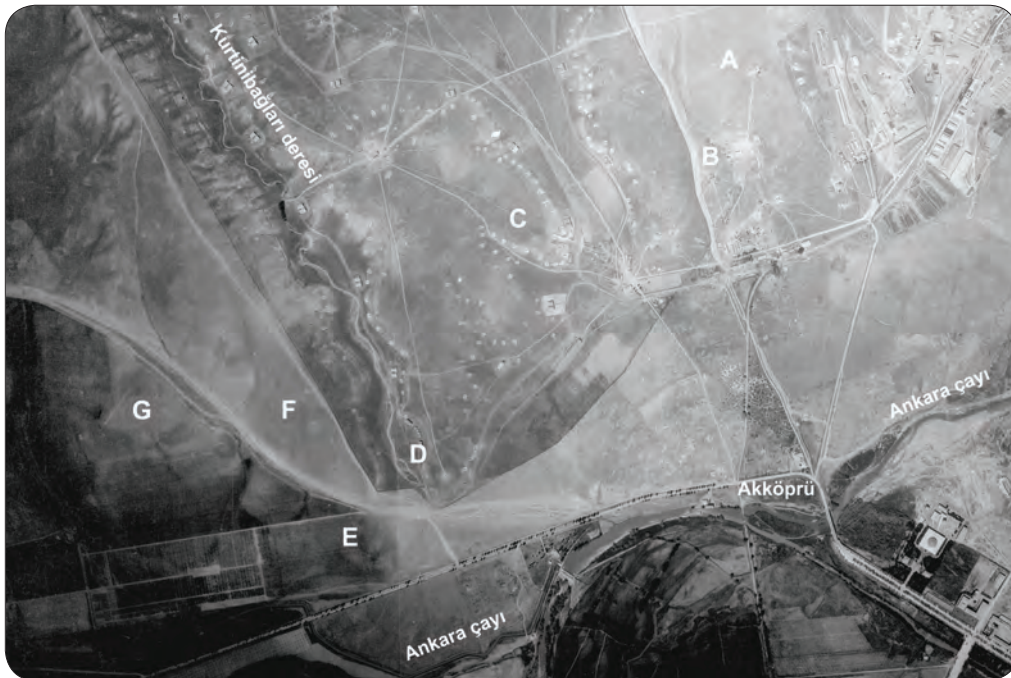
tahrip olmuş olsa da, geride kalan tümülüslerden ve bunların konumlanmış olduğu sırtlardan Frig kenti yerleşim alanına doğru baktığımızda görsel ilişkiler net olarak ortaya çıkmaktadır (Foto. 14). O dönemdeki Frig kent merkezi ile doğal sırtlar üzerindeki bu tümülüslerin bir kısmını kapsayan alanın üç boyutlu ifadesi ve doğal topoğrafik yapı ile tümülüsün formunu kapsayan kesitleri de görsel ilişkiyi açıklamaktadır (Lev. 7).

Kuzey tümülüsleri de, Chantre'nin (1898) anlatımından anlaşıldığı üzere, benzer bir şekilde kentten; Hacı Bayram tepesi ve eteklerinden rahatlıkla izlenebiliyordu. Bu bağlamda Frig kentinin bugün kaybolmuş on bir adet kuzey tümülüsünün izleri, İstanbul yolu boyunca yükselen sırtlarda Kalaba'ya kadar aranabilir. Kalaba, görsel ilişkinin kurulabildiği en doğudaki sınırdır (Lev.6). Perrot'nun 1860 yılında 'Kalaba aslanı'nı bulduğu Kalaba Köyü mevki, Buluç'un (1986) ortaya attığı ve Akurgal'ın (2014) da desteklediği Ankara ortostatlarının tümülüslerin önündeki kapı strüktürlü tören alanlarına ait oldukları savı kabul edilirse, kuzey tümülüslerinden birinin yeri olarak görülebilir. Diğer tümülüslerin izini ise, kentleşmenin bu alanda henüz başladığı ancak yayılmadığı 1953 yılı haritası üzerinden sürmek mümkündür (Şek. 7): Bu haritada Yenimahalle girişi – Etlik civarında görülen bir dizi tepenin form özellikleri ve alanda bulunan Kurtinibağları Deresi, Ankara - Çubuk Çayı ve diğer su yollarıyla ilişkili olarak konumları, tümülüs olabileceklerini düşündürmektedir. 1957 haritasında Yenimahalle girişinde görülen, bu çalışmada G harfi ile ifade edilen tepe nirengi noktası olarak, onun doğusundaki C ve F tepelikleri höyük olarak gösterilmiştir. D tepesi, gösterim ve büyüklük olarak Batı tümülüslerinden Beştepeler'de bulunan 11, 12, 13 nolu tümülüslerle aynıdır. Frig tümülüslerinin Gordion gibi diğer Frig kentlerinde dereler ve su yollarıyla olan ilişkileri düşünüldüğünde batı tümülüslerinde olduğu gibi muhtemel kuzey tümülüslerini barındıran bu alanda da benzer bir yerleşim prensibi göze çarpmaktadır: 1942 hava fotoğrafında, bugün üzeri yolla kapatılmış olan Kurtinibağları Deresi yatağının batısında, E, F ve G; doğu kıyısında D ile kuzey doğusunda ise C, B, A tepelikleri görülebilmektedir (Foto. 6).

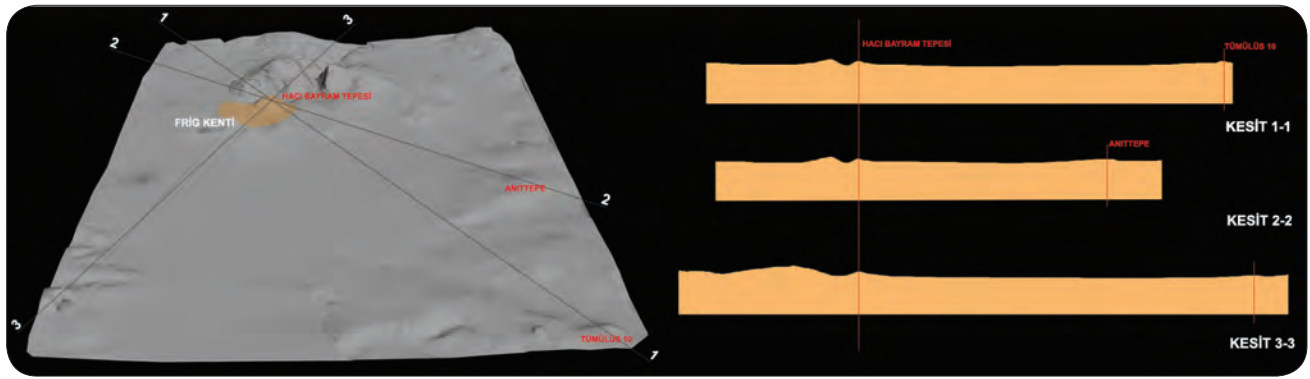
Bu tepelerin Frig kenti yerleşim alanı ile güçlü görsel ilişkileri yanında güneylerinden akan Ankara - Çubuk Çayı ve çayın diğer tarafında daha doğuda bulunan Grifonlu Kibele ortostati da göz önüne alınırsa; yerleştikleri alanlara, çevreyle ve diğer tümülüslerle ilişkilenme şekillerine ve form özelliklerine göre Frig tümülüsleri olabilecekleri söylenebilir. D tepesinden

Şekil 7 - 1942 yılı hava fotoğrafı ve 1953 yılı Ankara 1/5000 ölçekli haritası üzerinde Frig Kenti yerleşim alanı, buluntu yerleri ve kuzey Tümülüslerinin olası yerleri (hava fotoğrafı ve harita üzerine yazar tarafından eklenmiştir) / Phrygian city settlement area, locations of relics and probable northern Tumuli on 1942 aerial photograph and 1953 1/5000 map (indicated on the aerial photograph and map by the author)

Fotoğraf 6 - 1942 hava fotoğrafında Yenimahalle -Etlük'te Tümülüs görünümü veren tepecikler (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Small hills in Yenimahalle -Etlük which appear to be Tumuli on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı).

Levha 7 - Ankara Topoğrafik Formunun kısmi modeli (batıdan görünüş) ve Hacı Bayram tepesinden geçen kesitler (Dijital model: Y. Koparıcı) / *Partial 3-D model of Ankara's topographical form (as seen from west) and sections passing through Hacı Bayram mound (3-D model: Y. Koparıcı)*

güney doğuya doğru Frig kenti alanı ve Hacı Bayram tepesinden geçen kesit de, 10 nolu batı tümülüsü veya Anıttepe ile Hacı Bayram tepesini kapsayan kesitlerle benzerlik göstermektedir (Lev. 7).

Ankara kentini 1942 hava fotoğraflarından yüz yıl kadar önce topoğrafik öğeleriyle birlikte detaylı olarak betimleyen 1839 yılı von Vincke haritası incelendiğinde ise, kuzey yamaçlarda üç tepeciğin Anıttepe tümülüsleriyle benzer gösterimlerle ifade edildiği görülür: Etlik'de Akköprü'nün hemen kuzeybatısında, Kurtinibağları Deresi'nin batısında F ve doğusunda D tepeciklerinin oldukları yerlerde; bir diğeri ise daha doğuda Kalaba yakınlarında, Çubuk çayının batısında kalan yükseltinin batı eğimlerinde olmak üzere üç tümülüs yeri bu haritada gösterilmiştir. Von Vincke haritası, bu üç kuzey tümülüsü yanısıra, bugün Ankara Tren Garı'nın bulunduğu düz alanda da Ankara'ya demiryolu gelmeden önce bir tümülüs olduğu iddiasını⁶³ benzer bir gösterimle doğrulamaktadır (Şek. 5-6). Buradaki tümülüs gösterimi, Anıttepe'nin doğu kıyısından akan bir derenin İncesu ile birleştiği alanın ve 1892'den itibaren demiryolu hattının ve 2016'da açılan yeni Gar binasının hemen güneydoğusunda, günümüzdeki Celal Bayar Bulvarı üzerinde kalmaktadır.

Bugüne kadar kuzey tümülüsleri alanındaki kentleşme 1950'lerin sonuna kadar izlenebilen tepeciklerin pek çoğunu (D, F ve G tepeciklerini) yok etmiş, son bir kaç sene içerisinde A, B, C tepeciklerini barındıran alanda başlayan inşaat; günümüze kadar büyük oranda yapılaşmadan varlığını sürdürebilmiş bualanın da büyük kısmını kaplamıştır. Alandaki C tepeciği, içerisinde bir askeri sığınak barındırmakla birlikte, topoğrafik yapı üzerindeki konumu ve önceki dönem harita ve hava fotoğraflarında belgelenmiş olan yakınındaki diğer tepeciklerle birlikte düşünüldüğünde, tarih içerisinde

kazılıp tahrip edilmiş bir Frig tümülüsü olabileceğini düşündürmektedir (Foto. 12). Günümüzde inşaat alanı olan bu alan ve çevresinin, büyük olasılıkla barındığı ve Ankara kent tarihinin en eski öğelerinin bir kısmını kapsayan değerlerin ortaya çıkarılması için, güncel tekniklerle detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Günümüz Kentinde Batı Tümülüsleri

Frig dönemi Ankara'sına ait bulgular; yerleşim alanı ve tümülüs kazılarında bulunan objelerle kent içerisinde bulunmuş olan ortostatlar, Anadolu Medeniyetleri ve ODTÜ müzelerinde sergilenmektedir. Bununla birlikte kentteki Frig dönemi yapı izleri ve tümülüslerin ise çoğunlukla korunamadığı ve kentin kültürel kimliğinde yerini bulamadığı görülmektedir. Her ne kadar günümüzde Roma hamamı kazı alanı ve Augustus tapınağı içerisinde Frig izleri bulunduğu bilinse de, diğer bulgu alanları kent dokusu altında kalmıştır. Günümüz kentinde Frig döneminin en görünür izlerinin geriye kalan bir kaç tümülüs olduğu söylenebilir.

Bugün, on dokuz batı tümülüsünden sadece dört adedinin; batı tümülüsleri arasında 5, 8, 9 ve 10 nolu tümülüslerin formu, çoğunlukla imgesel özgünlüklerini kaybetmiş olarak, kentte okunabilmektedir. Bunlar arasında, Gençlerbirliği Spor Klubü tesislerine tahsisli AOÇ arazisi içerisinde yer alan ve 1972'de Ankara kenti kültür varlığı olarak tescillenmiş olan⁶⁴ 5 nolu tümülüsün, 1987-88 yıllarında ODTÜ Müzesi tarafından kazıldıktan sonra 2000 yılında çevresi için tehlike arz etmesi sebebiyle tescilinin kaldırıldığı ve tamamen yıkıldığı ortaya çıkmaktadır⁶⁵. 1942

⁶³ Tuna 2007; Phrygian Necropolis n.d.

⁶⁴ T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 6691 sayılı ve 14.1.1972 tarihli kararı ile 211 kayıt numarası ile tescillenmiştir.

⁶⁵ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne cevaben Kurul Üyesi Dr. Hatçe Baltacıoğlu, Müdür Gökçe Günel ve Arkeolog Selma Kaya'nın yazdıkları 12.9.2000/2075 sayılı raporda o dönemde 1/3'ü ayakta kalmış olan ve hiç bir şekilde tümülüs silueti göstermeyen tümülüsün

hava fotoğrafında üzerinde havuz ve çevre düzenlemesiyle görülen (Foto. 4) bu tümülüsün yerine, bugün de gördüğümüz, formunu tekrar eder şekilde oluşturulmuş bir tepe ve üzerinde bir yapı inşa edilmiştir (Foto. 7).

5 nolu tümülüsün güneybatısında, Beşevler - AOÇ yolunun hemen güneyinde kalan 9 ve Konya -Samsun yolunun batısında kalan 10 nolu tümülüsler ise eteklerine taşan yoğun yerleşim dokusu ve otoyolların etkisiyle tahrip olmuş bir durumda varlıklarını sürdürmektedirler⁶⁶ (Foto. 8-10). 9 nolu tümülüsün kuzeyinde, Ankara Binicilik İhtisas Kulübü alanında kalan 8 nolu tümülüsün ise, henüz 1942 hava fotoğraflarında dahi üzerinden geçen yolla görünmekle birlikte (Foto. 4), tepesini çevreleyen ağaç dokusu ve dairesel yükseltisi ile bugün zorlukla ayırt edilebildiği görülmektedir. Bu alandaki su yolu, iki ayrı topoğrafik yükselti üzerinde konumlanmış olan 8 nolu tümülüs ile bugün üzerinde Karadeniz havuzu olan 19 nolu tümülüsün yerleştiği tepe arasında halen varlığını sürdüren sazlıklarla (Şek. 4) gözlemlenebilmektedir.

Günümüzde Tümülüslerde Kullanımlar

Günümüzde her ne kadar topoğrafyanın getirdiği görsel ilişkiler yapılaşma ile zedelenmişse de tümülüsler ve tümülüslerin yerleşim yerlerinin hâlâ görsel olarak çevreye hakim noktalar olduğu gözlemlenmektedir (Foto. 13-14). Bu özellikleriyle halen kentlilerin çoğunlukla rekreatif amaçlı olan kullanımları barındırmaktadırlar.

Bugün kentte görebildiğimiz tümülüs formularından ikisi (5 ve 8 nolu tümülüsler) üzerlerindeki bina ve yollarla kente katkı sunamaz hale gelmişken diğer ikisi ise, hiç bir bilgilendirme yapılmaksızın kent dokusu içinde kentlilerin kullanımındadır. 9 nolu Büyük Tümülüs, eteklerinden geçen Beşevler-AOÇ yolu ve kısmen üstüne taşmış olan konut dokusuna rağmen hâlâ yüksek bir tepe olarak okunduğu (Foto. 8-9) ve erişime açık olduğu için kentlilerce çeşitli kullanımlarla değerlendirilmektedir. Tepenin, güzel havalarda manzara seyir terası olarak kullanıldığı, üzerinde zaman zaman piknik yapılması yanında kış aylarında kızak kayılması gibi kullanımları da barındırdığı gözlemlenmiştir.

⁶⁶ Özelliğini yitirmesi nedeniyle, tescil kaydının kaldırılmasının, tehlike arz eden kısımlarının düzenlenerek, tümülüsün yerinin kaybedilmeden çevre düzenlemesine gidilmesinin, eskiyi genç kuşaklara anlatma açısından tümülüsün tarihçesini bildirir bir levha konulmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından tümülüsün kazısı yapıldıktan ve bulgular müze bünyesine alındıktan sonra, yeni bir tepelik oluşturulmuştur.

⁶⁶ Özellikle 10 nolu tümülüs üzerinde inşaat izni alınabilmesi için pek çok kez resmi başvuru yapılmış, dönemin Koruma Kurulu'nun çabaları sonucunda tümülüs özgün haliyle korunabilmiştir.

Fotoğraf 7 - Günümüzde 5 nolu Tümülüsün yerindeki yapılaşma-batısından (fotoğraf yazar tarafından Mart 2013'de çekilmiştir) / *Building on Tumulus 5 area-from west (photograph taken by the author in March 2013)*

Fotoğraf 8 - 9 nolu Tümülüsün (Büyük Tümülüs) kuzeyinden geçen Beşevler-AOÇ yolu üzerinden görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Tumulus 9 from Beşevler-AOÇ Road on its Northern Edge (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 9 - Doğu etekleri üzerine taşmış olan kentsel dokudan 9 nolu tümülüsün görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Tumulus 9 from the Urban tissue on its Eastern Skirts (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 10 - Günümüzde 10 nolu Tümülüsün Doğusundan geçen Konya-Samsun yolundan görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Aralık 2015'de çekilmiştir) / *Tumulus 10 from the road on its eastern skirts (photograph taken by the author in August 2015)*

Fotoğraf 11 - 10 nolu Tümülüs üzerinde yaya yolları (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Pedestrian routes on Tumulus 10 (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 12 - Etlik'teki C tepeciğinin güneydoğusundaki İvedik caddesinden, başlatılmış olan inşaat alanı ile görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Aralık 2015'de çekilmiştir) / *The hill C in Etlik seen within the recent construction site from İvedik street on its southeast (photograph taken by the author in December 2015)*

10 nolu tümülüsün de, bugün çevresi sınırlandırılarak erişimi kısmen engellenmiş olsa da, benzer kullanımlar sergilediği geçmiş yıllardaki gözlemlerde görülmüştür: İşlek Konya-Samsun yolu yanında görünürlüğü, dolayısıyla bilinirliği daha yüksek olan ve kapsamlı bir kent manzarası sunan bu tümülüs üzerinde, 2000'li yılların başına kadar pek çok kez piknik yapıldığı, çocukların uçurtma uçurduğu gözlemlenmiştir. Bu tümülüs, rekreatif kullanımların yanında, batısındaki konut dokusu ile yol arasında kalan bir boşluk olarak (Lev.5), kentlilerin kullanımları ile oluşan kestirme yolları da barındırıyordu. Bugün bu yolların bir kısmı Belediye tarafından sert zemin malzemeleri ile kaplanıp kentlilere sunulmuş, bir kısmı ise girişi sınırlandırılmış alanda kalmıştır (Foto.11). Bu alana yine de zaman zaman girildiği ve rekreatif amaçlı seyir terası olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Tümülüsler üzerinde kendiliğinden gelişen kullanımlar kentlilerin bu tür rekreasyon alanlarına duydukları ihtiyacı göstermektedir. Ancak daha önemlisi, kullanım şekilleri bu özgün formun ve sunduğu görselliğin nasıl sahiplenildiğini; yani kentlilerin mekânla kurdukları bağları ortaya koymak anlamında değerlidirler. Bu tür kullanım alışkanlıklarının tespiti, tümülüslerin geleceğinde benzer kullanımların sürdürülerek mekânla kurulan bağların kent belleğinde kalıcı olabilmesini mümkün kılmak adına değerlidirler.

Fotoğraf 13 - 9 nolu büyük tümülüs üzerinde kullanım izleri (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Traces of use on Tumulus 9 (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 14 - 5,6,7 nolu tümülüslerin bulunduğu Sırttan Hacı Bayram Tepesi'ne doğru görünüş (fotoğraf yazar tarafından Mart 2013'de çekilmiştir) / *Vista from the hill Tumulus 5, 6 and 7 were placed (photograph taken by the author in March 2013)*

Sonuç: Bulgular ve Frig Döneminin Ankara Kenti Geleceğinde Yeri

Bu çalışmada, Ankara'da Frig kenti öğelerinden bugün kimi yok olmuş, kimi ise kent peyzajı içerisinde varlığını sürdüren tümülüslerin günümüz kentinde konumları belirlenmiş; 1839 yılına kadar ulaşılabilen gösterimleri ve görünüşleri dönemsel haritalar ile hava fotoğrafları üzerinden tespit edilmiş, kentleşme süreçleri içerisinde geçirdikleri dönüşümler saptanmıştır. Bu belgeleme çalışması, hem bu öğelerin kent peyzajından neredeyse silinmesiyle nelerin kaybedildiğini, hem de topoğrafyayla birlikte sundukları özel kurgunun tekrar kente sunulabilmesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyar.

Anadolu'da Frig kültürünün tümülüslerle birlikte kurgulanan özgün kent yerleşiminin üç örneğinden biri olan Ankara kentinin, günümüzde bu dönemi kimliğine yansıtmadığı görülmektedir. Kentte bir kaç tümülüsün form algısı süregelse de, varlıkları ne tarihi değerlerini, ne de sahip oldukları görsel ilişkileri kent bütününe

aktarabilmekte; tarihsel görsel kurgu kullanıcıları için bile bilinmeyen bir değer olarak kalmaktadır.

Ankara Kentinin Gelecek Senaryolarında Frig Dönemi'ne Dair...

Tankut, Buluç ve Tuna (2006: 21), 21. yüzyıl kentinin tartışılmaz hedefleri arasında saydıkları insanlık tarihini izleyebilmek, kent yaşamını zenginleştirmek ve toplumsal kimliği güçlendirmek için arkeolojik alanların kent içinde edilgen alanlar olmaktan çıkarılarak dinamik verilere çevrilmesi gerektiğini vurgular ve Ankara kenti özelinde, kentin gelişmesi ile arkeolojik çevrenin korunması iki ayrı süreç olarak ele alındığından henüz arkeolojik verilerin kent kimliğinde yer almadığını belirtirler.

Frig dönemi izleri, kent tarihinin önemli bir döneminin kanıtları olarak hak ettikleri önemin günümüz kent yaşamında gerektiği şekilde vurgulanabilmesi için, kentteki tüm arkeolojik veriler gibi öncelikle hızlı ve baskın yapılaşma etkisine karşın kapsamlı olarak ele alınmalılardır. Bu bağlamda Frig kentini ve daha sonraki dönemlerden günümüze değin kent katmanlarını barındıran tarihi merkezde yapılacak inşaat faaliyetlerinin en aza indirgenmesi ve alanın tarihsel değerlerinin ön plana çıkartılması gerekmektedir. Kentte varlığını sürdüren tümülüsler öncelikle korunmalı, üzerlerindeki yapılaşma etkilerinin azaltılması hedeflenmelidir. Yok olmuş veya zarar görmüş olan tümülüslerin dahi bugünkü teknolojiler ve eldeki verilerle kente yeniden kazandırılmaları mümkün olabilir. Ankara tümülüslerinin uzaklardan izlenmek üzere su yolları ile ilişkili doğal yükseltilerde konumlanmış anıtlar oldukları göz önünde tutularak bu kurgunun kentte okutulması amaç olmalıdır.

Tümülüslerin Anadolu'ya ve kentin coğrafyasına özgü kurguları ve tarihi değerleri kent bütününe ve kentlilere aktarılabilir. Günümüz Ankara kentinde varlığını sürdüren tümülüslerden ikisi (8 ve 10 nolu tümülüsler) bugüne kadar kazılmamıştır. Bu tümülüslerin üzerindeki yol ve yapıların kaldırılarak topoğrafik oluşumun vurgulanması ve formlarının kentte algısının artırılması yanında daha önce hem 1926'da Makridi, hem de 1980'lerde ODTÜ ve Ekrem Akurgal tarafından kazılmış olan 9 nolu Büyük Tümülüs'ün Ankara'nın Frig dönemi geçmişini aydınlatacak ve vurgulayacak şekilde ziyarete açılması, kent kimliğine büyük katkıda bulunacaktır. Tankut, Buluç ve Tuna (2006: 32), kültür varlıklarının kendi özgün tarihsel ve doğal çevresi içinde korunmalarının anlamı güçlendireceğini belirtirler: Frig tümülüsleri ve yakın çevresi tarihsel – arkeolojik peyzaj ögesi

olarak ele alınmalı; kentsel arkeoloji kapsamında tüm dönemlerin verileri ile birlikte yapılacak arkeolojik master planı dahilinde kentleşme süreçleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Frig tümülüslerinin, bugün hızla büyümekte, dönüşmekte ve yükselmekte olan Ankara kent formunun ihtiyaç duyduğu doğal topoğrafya ile yapılaşmayı bütünleştirecek stratejiler kapsamında gerekli düzenlemelerle hem kentin görsel ifadesine, hem de kullanım örgüsüne tekrar kazandırılması, kent kimliğini ve yaşamını zenginleştirecek çok önemli bir katkı olacaktır.

Frig tümülüslerinin kent yerleşim alanı ile birlikte kurgusu, bugün büyük ölçüde kaybedilmiş olan doğal topoğrafik verileri vurgulamaktadır. Bugün kimi yollarla üstü örtülerek yer altına alınan, kimi ise Atatürk Orman Çiftliği alanında kaldığı için korunan ancak fiziksel ve görsel açıdan erişimi kısıtlı hale gelen su yollarının kent içerisinde tekrar erişilebilir kullanım alanları haline getirilmesi, Frig tümülüslerinin özgün yerleşim çevresinin kentlilerin bilgi ve deneyimine sunulması anlamında önemlidir. Tümülüsler ise görsel özellikleriyle, hem bakı noktaları, hem de nirengi noktaları olarak kente yeni deneyimler kazandıracak tümülüs parkları⁶⁷ kapsamında düşünülebilir. Bu düzenlemelerde kentlilerin mevcut kullanımları göz önüne alınmalı, kentlilerin bu öğeleri sahiplenme şekillerinin sürdürülmesi hedeflenmelidir. Kent peyzajında süreklilik gösterecek su yolları ve tümülüs parklarını kapsacak yürüyüş aksları, kentlilerin yeniden hem doğal çevreleriyle hem de kentin kültürel öğeleriyle temasını sağlarken, kent içi düzenlemelerle görünürlüğü arttırılacak tümülüsler de özgün formlarıyla kent imgesinde yerlerini bulabileceklerdir⁶⁸.

⁶⁷ Tümülüslerin rekreasyon alanları olarak düzenlendiği Güney Kore'de Gyeongju kentindeki Royal Tumuli Park ve Sam-sun'da Amisos tepesi gibi örnekler vardır.

⁶⁸ Bu çalışma Harita Genel Komutanlığı, American Research Institute in Turkey – Ankara Centre, Ankara 1 nolu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'nün katkıları ve Cevat Erder, Ali Cengizkan, Güliz Bilgin Altınöz, Gökçe Günel, Çetin Aslan'ın destekleri ile gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- AKOK, M. 1955.
“Ankara Şehri İçinde Rastlanan İlkçağ Yerleşmesinden Bazı İzler ve Üç Araştırma Yeri,” Belleten XIX/75:310-329.
- AKPOLAT M. S. / ESER, E., (Der.) 2004.
Ankara –Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi. Ankara Enstitüsü Vakfı.
- AKTÜRE, S., 2003.
Anadolu’da Demir Çağı Kentleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ALANYALI, E., 1994.
Aspects of Visual Structuring of Urban Form in Ankara. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ. Ankara.
- AYDIN, S. / EMİROĞLU K. / TÜRKOĞLU Ö. / ÖZSOY, E.D. 2005.
Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara. Dost Kitabevi.
- BAŞGELEN, N., 2001.
“Cumhuriyet’in İlk Arkeolojik Kazısı Ankara Tömülüsleri”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, no:100: 34.
- BEŞTEPELER (ODTÜ) TÖMÜLÜS I., (n.d.)
envanter.gov.tr. [http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/anit/index/detay/35729] Erişim Tarihi (07.04.2017).
- BEŞTEPELER (ODTÜ) TÖMÜLÜS II (n.d.)
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35733] Erişim Tarihi (12.04.2014).
- BOYANA, H., 2012.
“Antik Dönemde Ankara Tanrıları ve Kültleri”. Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu -Bildiriler. Y. Kurt (Der.), Ankara Üniversitesi: 557-575.
- BULUÇ, S., 1986.
“Ankara Kabartmaları,” IX. Türk Tarih Kongresi (I. Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi: 423-433.
- BULUÇ, S., 1991.
“İlkçağda Ankara,” Ankara 1(2): 13-28.
- CHANTRE, E., 1898.
Mission en Cappadoce, 1893-1894. Paris.
- CROSS, M. / LEISER G., 2000.
A Brief History of Ankara. Indian Ford Press.
- DOLUNAY, N., 1941.
“Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Çankırıkapı Hafriyatı,” Belleten XIX; 261-266.
- ERZEN, A., 1946/2010.
İlkçağda Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- “Gazi Orman Fidanlığı Frig Tömülüsü.” n.d.
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35711] Erişim Tarihi (25.10.2015).
- “Gençlerbirliği Tömülüsü Kremasyon Alanı.” n.d.
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35723] Erişim Tarihi (12.04.2015).
- GÖRKAY, K., 2006.
“Ancyra’s Unknown Stadium,” Istanbul Mitteilungen, Band 56. Ernst Wasmuth Verlag: 247-271.
- GÜLEKLİ, N.C., 1948.
Ankara Tarih-Arkeoloji. Doğu Matbaası.
- İLGEZDİ BERTRAM G. / BERTRAM J. K., 2012.
“Ankara Bölgesi’nde İlk Tunç Çağ Yerleşimleri,” Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları / Two Eminent Contributors to Archaeometry in Turkey Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan (Der. A. A. Akyol, K. Özdemir) Homer Kitabevi: 117-124.
- KADIOĞLU, M. / GÖRKAY, K. / MITCHELL S., 2011.
Roma Dönemi’nde Ankara. Yapı Kredi Yayınları.
- KARTAL, M., 2005.
“Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz? Yeni Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Anadolu/Anatolia 28: 49-72.
- KURDAŞ, K., 2004.
ODTÜ Yıllarım: Bir Hizmetin Hikâyesi. ODTÜ Yayıncılık.
- LA FONTAINE, J. 2010.
“Frigyalı Aisopos’un Yaşamı,” (Çev. S. Rifat) Aisopos Masalları (çev. N. Ataç) Yapı Kredi Yayınları: 12-30.
- LYNCH, K., 1960.
The Image of the City. The MIT Press.
- MAKRİDİ, T., 1926.
“Ankara Höyüklerindeki Hafriyata Dair Rapor”, Maarif Vekâleti Mecmuası, Sayı 6: 35-45.

MAMBOURY, E., 1934 /2014.

Ankara Gezi Rehberi. (Çev. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı çeviri kurulu, Ed. Ç.Eroğlu) Ankara Üniversitesi Yayınları. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/26531/>

MELLINK, M., 1998.

“Opening Speech on Behalf of Scientific Institutions,” Tracians and Phrygians: Problems of Parallelism (Der. N.Tuna, Z. Aktüre and M. Lynch) METU Faculty of Architecture Press: 7-12.

MELLINK, M., 2005.

“Sevim Buluç’s Excavations of Phrygian Tumuli at Ankara,” Sevim Buluç Anı Kitabı (Der. V. Tolun, T. Takaoğlu) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi: 1-6.

METİN, M., 2007.

“Ankara (Ankyra) ve Frigler,” Friglerin Gizemli Uygarlığı, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 93-97.

MITCHELL, S., 2012.

“Roma Dönemi’nde Ankyra: Epigrafik Kültür”. Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu -Bildiriler. Y. Kurt (Der.), Ankara Üniversitesi: 523-541.

ÖZGÜÇ, T., 1946.

“Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları I,” Belleten 41: 557-597.

ÖZGÜÇ, T. / AKOK M., 1947.

“Türk Tarih Kurumu Adına Anıtkabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları,” Belleten 41: 27-56.

“Phrygian Necropolis” n.d.

“TAÇDAM Centre of Research and Assessment of Historical Environment” [<http://tacdam.metu.edu.tr/node/83>] Erişim Tarihi (08.04.2014).

SARGIN, G. A., (Der.) 2012.

‘Ankara Kent Atlası’ TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

SUMMERS, G. / SUMMERS F., 2007.

“Kerkenes” Friglerin Gizemli Uygarlığı (Der. H.Sivas, T. Tüfekçi Sivas). Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 115-126.

TAMUR, E., 2012.

Suda Suretimiz Çıkıyor –Ankara Dereleri Üzerine Tarihi ve Güncel Bilgiler. Kebikeç Yayınları.

TANKUT, G. / BULUÇ S. / TUNA N., 2006.

“Ankara Arkeoloji Master Planı Ön Çalışmaları”, Sevim Buluç Anı Kitabı (Der. V. Tolun/T. Takaoğlu). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi: 21-46.

TC Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 6691 sayılı ve 14.1.1972 tarihli kararı.

THONEMANN, P. 2013

“Phrygia –An Anarchist History: 950 BC-100 AD”, Roman Phrygia: Culture and Society (Ed. P. Thonemann). Cambridge: 1-40.

TUNA, N. 1998.

“Introduction on Behalf of the Centre for Research and Assessment of the Historic Environment (TAÇDAM) at Middle East Technical University”, Tracians and Phrygians: Problems of Parallelism (Der. N.Tuna/Z. Aktüre/M. Lynch). METU Faculty of Architecture Press: 1-3.

TUNA, N. 2007.

“ODTÜ Müzesinin Ankara Frig Nekropolünde Araştırma ve Kurtarma Kazıları”, Friglerin Gizemli Uygarlığı (Der. H.Sivas/T. Tüfekçi Sivas). Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 99-113.

“Ulus Şehir Çarşısı Kazısı” n.d.

envanter.gov.tr. [<http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35099>] Erişim Tarihi (15.04.2015).